

Politikai humor Magyarországon a 20. század második felében¹

Jelige: S3L71K

Lezárás dátuma: 2022. 07. 02.

¹ Az írás megegyezik a szerző *Politikai humor Magyarországon a 20. század második felében* címen benyújtott és megvédett szakdolgozatával.

Tartalomjegyzék

A HUMOR.....	3
HUMORELMÉLETEK	4
HUMORFUNKCIÓK.....	6
A POLITIKAI HUMOR	7
IDŐBELISÉG	8
KÖZÖNSÉG.....	9
HATÁS	10
VISZONY A HATALOMMAL	11
MOZGATÓERŐK	12
A HUMORISTA.....	14
POLITIKAI HUMOR MAGYARORSZÁGON	15
RÁDIÓKABARÉ.....	15
HOFI GÉZA.....	16
A RENDSZERVÁLTÁS IDŐSZAKA.....	16
DUMASZÍNHÁZ ÉS STAND UP COMEDY	18
NAGY BANDÓ ANDRÁS, 80-AS ÉVEK	18
KÜLPOLITIKA.....	19
BELPOLITIKA	20
KÖZÉLET.....	21
GAZDA(G)SÁG	22
BÖDŐCS TIBOR, NAPJAINK.....	24
KÖZÉLET, BELPOLITIKA	25
POLITIKAI INTÉZMÉNYEK.....	26
KÜLPOLITIKA.....	27
HASONLÓSÁGOK.....	29
ZÁRÓ GONDOLATOK	29

Bevezetés

A humor mindig központi szerepet töltött be az életemben, legyen az akár faék-egyszerűségű szóvicc, ami csak úgy kipattan az ember agyából, vagy egy felépített történet jól időzített csattanóval. Számos humorista munkásságát követem figyelemmel, ahogyan igyekszem a politikai-közéleti történéseket illetően is naprakésznek lenni, különösképpen egy olyan változásoktól, eseményektől dús időszakban, mint az utóbbi néhány év.

Egészen a szakdolgozat-témaválasztás idejéig azonban fel sem merült bennem a gondolat, hogy a kettő összekapcsolása mennyire érdekes kutatási terület lehet. Megnézni, hogyan jelenik meg a társadalom a humorban, mi lehet a mögöttes tartalom, ami a viccet viccé teszi, és mi az, amiről ezek valójában beszélnek. Biztos vagyok abban, hogy nem volt véletlen, amiért ez éppen Hofi Géza születésének 85. évfordulóján fogalmazódott meg bennem – és vált kutatásom központi kérdésévé.

Szakdolgozatom központjában tehát a magyar politikai-közéleti humor áll. Legfontosabb kérdésem, melyre a kutatás során választ keresem, hogy mennyiben tudjuk ezeket a humoresteket az aktuális társadalom lenyomatának nevezni, és mennyiben tekinthetünk a politikai-közéleti kabaréra egy időben állandóan változó, a környezethez folyamatosan alkalmazkodó jelenségként. A kutatás során olyan egyszerű kérdések is vezérelnek, mint hogy a humor maga milyen szerepet játszik a mindennapi kommunikációban, mi is ez a politikai humor, milyen forrásokból építkezik.

Dolgozatomban a legalapvetőbb humorelméletektől kezdem a vizsgálódást, melyek után a humor ezen speciális fajtájára térek rá. A magyar politikai kabaré rövid története után következik a két elemzett szöveg, melyet két különböző korszakból választottam ki; a Kádár-rendszerből és napjaink idejéből. Az időbeli különbség lehetőséget fog adni arra, hogy megvizsgáljam, milyen értelemben tekinthetünk a politikai humorra, mint állandóan változó jelenségre.

A fellépések előadói Nagy Bandó András és Bödőcs Tibor humoristák. Ahhoz, hogy ezen szövegeknek és a politikai humor egészének jobban a mélyére lássak, interjút készítettem az előadókkal. A válaszaik segítségével próbálom jobban megvilágítani a felhasznált szakirodalmak állításait, összevetni azokat a „szakmabeliek” gondolataival.

Itt fontos megjegyezni, hogy a szakdolgozat eredetileg három humorista előadásával foglalkozott volna; a rendszerváltás időszakát is szerettem volna részletesebben bemutatni, így ábrázolva egy teljes folyamatot az 1980-as évektől kezdődően, azonban az ekkor aktívan alkotó

Fábry Sándorral való interjúra nem tudott sor kerülni. Ennek ellenére a korszak általános bemutatása és a humorista elhelyezése a magyar humor-közegben megtörténik, nem marad időbeli űr a két elemzett korszak között.

A fellépésszövegek vizsgálata a diskurzuselemzés módszere alá sorolható. Ez az egyébként nyelvészeti megközelítés a szövegeket nem kontextusfüggetlen jelenségnek tekinti, hanem valami olyannak, amiben mind a szövegalkotó világnézete megjelenik, mind pedig a befogadók szerepe fontossá válik. Ezáltal a szöveg alkalmassá válik arra, hogy benne különböző társadalmi jellemzőket, jelenségeket ismerjünk fel. A diskurzuselemzés ehhez egyszerre vizsgálja a szöveget magát, és illeszti erre a vizsgálatra rá a társadalom, a környezet megfigyelését (Glózer é.n.; P. Szilczl 2018). A kabarészövegek esetében ugyanezt végzem; a két humorista előadásának elemzésén keresztül igyekszem feltárni azt, hogy ezek a szövegek mennyiben hordozzák magukon annak a kornak a lenyomatát, melyben megszülettek.

A humor

Ahhoz tehát, hogy fent vázolt kérdéseimre kielégítő választ kapjak, érdemes előbb a humorról magával megismerkedni. Tudományos területen sokan, sokféle megközelítésből foglalkoztak már a jelenség vizsgálatával, számos definíció született a leírására is, mi több; magának a humor szónak a jelentése is folyamatosan változott az idők során (Scheel 2017:10). A dolgozatban arra próbálok rávilágítani, a társadalomban hol, hogyan, milyen minőségben jelennek meg a viccek – ezért tehát ebből a szempontból kell megvizsgálnunk, mit takar a fogalom.

Bödöcs Tibor szerint a humor a „legalapvetőbb” az életben, amely abban segít, hogy „kibírjuk egymást, az életet” (interjú 2022). Hasonlóan alapvető funkciót tulajdonít neki Meyer is, amikor azt mondja, a humor az emberek közötti interakciók egyik alapkategóriája (2000:311). A szerző ehhez még hozzá teszi: a humorhoz a kommunikáció maga is elengedhetetlen (uo); minden esetben szükség van tehát egy feladóra és egy befogadóra, akik üzenetet cserélnek. Nem állíthatjuk viszont azt, hogy az egyik szereplő fontosabb lenne a másikinál; ahogyan a feladónak tisztában kell lennie a fogadó előzetes tudásával, ismeretségeivel (Beeman 1999:104), a fogadón is múlik az, hogy egy viccet hogyan értelmez (Meyer 2000:311). Ennek alapján tehát nemcsak a humornak van szerepe a kommunikációban, de a kommunikáció is alapvető tényező a viccelődéskor.

Brock világít rá, hogy a humorfogalmaknak gyakran képezi részét az *inkongruencia*, vagyis valamiféle jelentéscsúszás, két értelmezés közti eltérés, és ő is emeli ki az ebből fakadó

meglepetés érzését, mint a humorral együtt járó tényezőt (2008:555). Ez valóban így van, a hivatkozott szerzők közül többen is utalnak a humor ezen tulajdonságára (Séra 2009; Scheel 2017). Ezáltal pedig egy másik jellemző tárult fel. Ahhoz, hogy fel tudjuk ismerni a jelentések (melyek lehetnek mintázatok vagy normák is) elcsúszását, ismernünk kell azt az általánosan elfogadott értelmezést is, amit egy vicc adott esetben megsért (Meyer 2015:2).

Természetesen a humor központi eleme a jókedv és az öröm is, amit a befogadóban kivált (Beeman 1999:103). Ez néhány szerzőnél visszafogottabban, egyszerűen csak komolytalanságként leírva jelenik meg (Scheel 2017:12), van azonban, aki egyenesen ezt teszi a humor elsődleges, lényegi funkciójává (Séra 2009).

Két, időben eltérő korszak humorának vizsgálatához tudnunk kell azt is, hogyan viszonyul egymáshoz a humor és az idő. Hidasi egyszerűen fogalmaz, amikor azt írja: „az igazi szellemességet – eltekintve a megírt kabaréjelenetektől – akkor értékeljük igazán, ha az egy aktuális élethelyzetre spontán, azonnal reagál” (2013:3). A „megírt kabaréjelenetek” a dolgozat központi tárgyát képezik, így azok időkezelésével a későbbiek során még foglalkozom, azonban Hidasi gondolatmenete alapján az aktualitást és a spontaneitást is a humor fogalmához kapcsolhatjuk. Bódi viccfogalmának is részét képezi az időbeliség; szerinte ezek a jelenségek megjelenítik a kort, amelyben születtek (2018:109).

Ha a fentiekben megfogalmazottak alapján válaszolni akarunk tehát a „mi a humor?” kérdésre, valami hasonló feleletet adhatunk; a humor olyan szituációfüggő, kommunikációs-társadalmi jelenség, mely csoportképző erővel bír, és amelynek forrása a társadalmi vagy személyközi normák megváltozása vagy sérülése.

Humorelméletek

Séra László megállapítja, hogy az idők során számos elmélet is létre jött azt illetően, mi vált ki nevetést az emberekből (1980:45). Noha ennek vizsgálata a humor funkcióján túlmutat, érdemes megjegyezni, hogy az emberek nem csak egy jól időzített viccen nevethetnek. Külső tényező is kiválthatja (például, ha valakit megcsiklandoznak), vagy tudatos jelzésként is használható a beszélgetések során (Meyer 2015:6). Továbbá Séra olyan szerzőt is idéz, aki a nevetés „negatív” formáit gyűjti össze, azokat, amik nem jó érzésből erednek (1980:47).

A humorról született elméletek között azonban összességében három típust tudunk megkülönböztetni. Beszélhetünk fölény-, konfliktus- és szelepelméletekről (Séra 1980; Meyer 2000).

A fölényelméletek a humort görög szónokokig vezetik vissza, akiknek a lealacsonyító nevetés volt az egyik eszközük a vitapartner feletti győzelemre (Séra 1980:50; Brock 2008:543). Séra gyűjtéseiben is megegyezik a gondolat, hogy ezen elmélet szerint a tőlünk kisebbeket, alacsonyabb rangúakat, kevesebbeket nevetjük ki; az vált ki belőlünk örömet, hogy győzedelmeskedni tudtunk egy másik ember fölött (2008:52). Az elmélet egy szükségszerű alsóbbrendűt is magában foglal – hiszen bármilyen felsőbbrendűvel szemben megjelenik egy ellentét is. Ez aztán a vicc tárgyává válik ezen fajta humorelméletek szerint. Így tehát a humor csoportokat képez, akik között feszültség fog fennállni – hiszen amennyire szeretünk nevetni, annyira nem szeretjük, amikor mi vagyunk a nevetség tárgya. Annak érdekében pedig, hogy ne váljunk humorforrássá, tenni fogunk a helyes cselekvésért – be fogjuk tartani azokat a normákat, amelyek elvétését a többség nevetéssel büntetné. A felsőbbrendű humornak tehát következménye a csoportok kialakulása, feladata pedig a társadalmi rend fenntartása (Meyer 2000:314-315).

Egy másik elmélet a konfliktuselmélet nevet kapta, a konfliktus szó azonban inkább utal a humorban magában foglalt jelentéscsúszásra és meglepetésekre, semmint az előbb már felvázolt szembenállásokra (Séra 1980:53). Beeman nyelvészeti definíciók segítségével magyarázza meg a humor ezen fajtáját (1999:103). Azt mondja, a jelentéscsúszásra épített humor esetében mindig van egy „kognitív keret”, melyet egy adott pillanatban egy másikkal helyettesítünk. Ez az új keret egy megcsavart változata az eredetinek – amikor pedig ezt felismerjük, nevetésben törünk ki. Ehhez csatolható kiegészítésül Vetach elmélete (idézi Meyer 2000:313 és 2015:12), aki azt mondja, a normáknak (*norms*) és azok sérülésének (*violation*) minden esetben egyidejűleg létezniük kell az emberek fejében, máskülönben a vicc nem ér célta. Az előző elmélettel tehát a normák ismerete az, ami hasonlóná teszi; ebben az esetben is tudnunk kell, mi az, ami megváltozik, ahhoz, hogy érzékeljük a változást (uő 2015:17).

Az elméletek harmadik típusa a humorra mint valamiféle oldódást kínáló jelenségre tekint; ezek a szelepelméletek. Alapja pszichológiai jellegű, így nem meglepő az sem, hogy egyesek Freud nevét kapcsolják ide. Freud szerint a nevetés abból a feltörő energiából származik, mely a „szociokulturális tiltásokon” való felülkerekedéskor keletkezik (Meyer 2015:14). A humor ezáltal a már sokszor emlegetett normákkal való szakítást jelenti – így természetesen itt is szükség van ezek előzetes ismeretére. A szelep-funkció egy másik sokkal egyszerűbb és hétköznapiabb területe, amikor a vicceket stresszoldás, feszültségek enyhítésére használjuk a kapcsolatainkban. Ilyen esetekre példa, mikor egy nagyobb közönséghez szóló beszédet viccel nyitnak, vagy amikor egy beszélgetés során a kínos hangulatot valaki viccel próbálja feloldani (Meyer 2015:15).

Az elméleteket összehasonlítva láthatjuk tehát, hogy mindhárom valahogyan a társadalmi, személyközi normáktól teszi függővé a humort és annak befogadását. Ez alapján megállapíthatjuk, hogy a humor erősen függ a társadalmi kontextustól, melyben létrejön, ezzel együtt viszont szabályozza is azt. A normák, azáltal, hogy a humor nevetéssel „bünteti” megszegésüket, megerősödnek. Azáltal, hogy a humor felborítja sorrendjüket, megtanuljuk őket a helyes rendben értelmezni. Azáltal, hogy átlépjük őket, megtanuljuk a határaikat.

Humorfunkciók

Számos szerepe lehet még a humornak a mindennapi élet és a mindennapi kommunikáció során. Meyer (2000; 2015) négy humorfunkciót különböztet meg, elméletének alapját pedig a humor általa leírt paradox tulajdonsága adja. Ez a paradox jelleg a humor három jellemzőjére vezethető vissza, pontosabban arra, hogy a humorérzékelés egyedi, mindig helyzetről helyzetre változik, illetve a társas élmény képes azt felerősíteni. Az első két tényezőnél világos, mi adja a kettős értéket; valamit vagy viccesnek találunk, vagy nem. A harmadik tényezőnél már számításba jön az emberek csoporthoz tartozási vágya; azon túl, hogy a csoport nevetése felerősíti bennünk is a humor érzékelését, arra is ösztönöz, hogy egy szituációban azokhoz csatlakozzunk, akik nevetnek, nem pedig azokhoz, akik a humor tárgyát képezik. Azáltal azonban, hogy csatlakozunk az egyik csoporthoz, a másiktól óhatatlanul is eltávolodunk. Így tehát a humor egyszerre megoszt, de egyszerre össze is kovácsol (Meyer 2015:31-32).

Ez alapján tehát a humor funkciói egy skálán követik egymást, mely skála egyik végén az embereket egyesítő, a köztük lévő kapcsolat elmélyítését elősegítő humor, másik végén pedig ennek ellentéte, az embereket és kapcsolataikat szétválasztó viccek állnak.

Az első ezek közül az azonosító (*identification*) funkció. Itt a közös humor a „kommunikáció kulcsszerepét” (Meyer 2015:35) tölti be, amikor feloldja az ismeretlent, és rámutat az emberek közti közös jellemzőkre. Nemcsak a személyközi kapcsolatok, de a csoportközi is erősödnek egy-egy közösen átélt humoros helyzet során, mely mindenki számára ugyanolyan viccesnek hat (uő. 2015:34-36; uő. 2000:318-319).

A második funkció, a pontosítás (*clarification*) már egy fokkal árnyaltabb az előzőnél. Ennek lényege, hogy egy humorossá váló apró elszólás, baki rávilágít azokra a normákra, mely a társadalom egészére vonatkoznak, úgy, hogy „a nevetést nem a normák megsértése, hanem a helyes norma reinterpretációja váltja ki” (Meyer 2015:36). Az ilyen szituációk mintegy a határok feszegetéseként is felfoghatóak tehát, amit a társadalom ahelyett, hogy büntetne, még elfogadja és viccesnek értelmezi (uo.; uő. 2000:319-320).

A harmadik funkció erősebben világít rá az elvárt normák megsértésére; az erősítés (*enforcement*) már egyike a két, széthúzást előidéző humorfunkció közül. Ebben az esetben a normasértésen való nevetésnek egyértelmű üzenete van; nem vagy közénk való, mert másképp cselekszel, ezért kinevetünk. A nevetés és az ellentét pedig egészen addig fenn fog állni, amíg a normasértést ki nem javítják. Ezáltal tehát ez a funkció a normák fennmaradásában is szerepet játszik (uő. 2015:37-39; uő. 2000:320-321).

Az utolsó funkció, amit Meyer szerint a humor betölthet, az elhatárolás (*differentiation*). Ebben az esetben a humor bántó, célja pedig egyértelműen az, hogy rávilágítson a másik ember vagy csoport negatív tulajdonságaira, mellyel szemben már létezik egyfajta szembenállás. A saját csoport fog egyedül nevetni ezeken a vicceken; az ő egységük azonban ezek által erősödik. Meyer az ügyvédvicceket emeli ki példaként (uő. 2015:39-41; uő. 2000:321-323), magyar viszonylatban azonban a rendőr- vagy szőke nők viccek azok, amik ezt a szerepet betöltik.

Létezik tisztán funkcionális megközelítés is, mely a humorra mint a kommunikáció során felmerülő problémák megoldására szolgáló eszközként tekint. Ez a felfogás jóval több szerepét különíti el a humornak, ezért fontos a négy nagy humorfunkció mellé emelni; noha számos funkció besorolható a korábban említett négy valamelyikébe, ezzel együtt mégis jóval több rétegét tudjuk felfejteni a humor kommunikációban betöltött szerepének. Itt is megjelenik a normák megőrzése és a szórakoztatás is, ezen túl azonban (a teljesség igénye nélkül) a személyiség kifejezése, a közös tudás kialakítása, az erőfitogtatás és az egyszerű szórakoztató funkció is. Ez a nézet emeli ki az „ellenállás és lázadás” funkcióját is, mely a humor politikai változatában még fontos lesz (Brock 2008:548-553).

A politikai humor

A humorban rejlő politika és közélet bizonyos szempontból magától értetődő; pontosan úgy, ahogy a politika mindennapi életünkben való jelenléte is magától értetődik. Ez alapján azt mondhatnánk, minden humor beleillik ebbe a politikai-közéleti kategóriába, sőt, a megkülönböztetés egyenesen felesleges (Váncsa, idézi Föld S. 1984), azonban ennél több kell. Kezdetben a legfontosabb, hogy valamiféle reakciót fogalmazzon meg a közéletben történt eseményeket illetően (Peifer 2012:266). Ezáltal tudja betölteni azt a funkciót a társadalomban, amelyet Séra a „politikai ügyek értelmezésének és bírálatának eszközeként” (2009) ír le.

Azonban mielőtt meghatároznánk, valójában mi is a politikai-közéleti humor, és ehhez is hozzárendelnénk a legfontosabb jellemzőit, különbséget kell tenni a csupán témájában politikai

humor közt, és aközött, amit maguk a politikusok alkalmaznak nyilvános megszólalásaik során (Séra 2009). Jelen dolgozat az előbbi kategóriára fókuszál; az a fajta humor áll a középpontban, melyet a közönség különböző humoresteken, rádióban hallhat, témája pedig a magyar közélet és annak történései, szereplői.

Eltekintek a politikai humor különböző formáinak és műfajainak (paródia, irónia, szatíra) megkülönböztetésétől is. A fókuszban a politikai-közéleti témájú standup humorestek szövegei állnak, mely legegyszerűbben Mintz fogalmával írható körül: egy előadó meghatározott számú közönség előtt humoros szöveget ad elő (1985:71).

Ez a fajta humor a korábbiakban vázolt humorelméletek közül több alá is besorolható – ebből is látszik, mennyire képlékenyek ezek a kategóriák. Young a konfliktuselmélettel magyarázza. Azzal érvel, hogy mivel a politikai humor egy rendszer működésének hiányosságait emeli ki azáltal, hogy megmutatja, hogyan *kellene* működnie, kialakul a konfliktuselméletben leírt szükségszerű kettősség ([2014] 2018:873 és 875).

Ezzel szemben Szabó, noha ő is elismeri, hogy a diktatúrákban jelen lévő politikai humor egy alternatív, vagyis a kormányzat által megkonstruálttól eltérő valóság létrejöttéhez járulnak hozzá, ő a politikai humor lényegévé azokat a „kis katarziszokat” teszi, amiket az elnyomó hatalom fölött (viccekkel!) aratott győzelem vált ki belőlünk (2013:53). Ez a gondolatmenet a fölényelméletek alá sorolja be ezt a fajta humort, kizárni azonban nem zárja ki azt, hogy létezzen a kettősség is benne.

Időbeliség

A politikai humor és annak az időhöz való viszonyát is érdemes megvizsgálni. Egyfelől, ha figyelembe vesszük a humor általános formáinak időtől és kontextustól való függését (Szilágyi-Gál 2018:97), illetve azt, hogy a politikai humor táptalaja a közbeszéd és annak aktualitása, kijelenthető, hogy a közbeszéd témáinak változásával a politikai humor tartalmának is szükségszerűen változnia kell (Föld S. 1984:48). Ezzel egyidőben, ahogy az idő eljár a történések felett, megmaradnak azonban a viccekben, a politikai humor egyfajta időkapszulaként is működik, mely megőrzi ezeket a jövő számára (Szabó 2013:53).

Másfelől azonban nem ilyen egyszerű az aktualitás kérdése. Nem lehet ugyanis minden apró történésre reagálni a humorban, éppen a közbeszéd gyors változása miatt. Mire a humorista viccet tudna építeni egy ballépésre, addigra jön a következő, így pedig érvényét veszti a korábbi (D. Tóth 2017, 18:45). Ezen túl pedig a humoristákkal készített interjúk alapján úgy tűnik, a

hosszútávú hatás jóval fontosabb, mint az aktualitásokra adott reakció. Nagy Bandó András szerint a „világmegváltó (-nak gondolt)” (interjú 2022) gondolatokat viszik magukkal az emberek egészen halálukig; ebben a megfogalmazásban érezhető az erre való törekvésre utalás. Bödőcs is hasonló állít, amikor azt mondja, noha az estjeiben helyet kapnak napi történetek, de azokba a felvételekbe, amelyeket aztán a tv-ben is leadnak, már nem kerülnek be ilyenek (interjú 2022).

Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy a politikai humornak olyan módon kell tudnia reagálni a közbeszéd aktuális ügyeire, hogy a reakció, és főleg az általa kiváltott hatás ne tűnjön el, amikor a közbeszéd már meghaladta a történeteket – azért kell megmutatni, ami aktuális, hogy tanulsággal szolgálhassanak velük a jövőben (Nagy Bandó interjú 2022).

Közönség

A politikai humor közönségéről általánosságban elmondható, hogy – talán magától értetődően – a politikában egyébként is az átlagnál tájékozottabb emberek alkotják. Az életkort tekintve a fiatalabbakhoz áll közel ez a stílus (Föld S. 1984:46; Young [2014] 2018), de mindenképpen azokhoz, akik a médián keresztül a közéleti eseményeket szorosan nyomon követik, ez a közéletben való részvétel pedig magával vonhatja, de nem szükségszerűen, a politikai életben való aktívabb részvételt is (Young [2014] 2018:874). Ezen fajta humor, mivel egy értékrenddel, intézményesült dologgal áll szemben, soha nem fog tudni az általános közönséghez szólni. Mindig lesznek olyanok, akik nem fognak vele egyetérteni. A politikai humor közönsége tehát szűkebb, kevesebb számú, és megosztott (Dagnes 2012:185).

Dagnes politikai humorkutatása abból az alapállásból indult ki, hogy eltérő politikai irányultsággal rendelkező emberek eltérő humorérzéssel is rendelkeznek; tehát a világnézetük lesz befolyással arra, min nevetnek és min botránkoznak meg. Ő a liberális és konzervatív megkülönböztetést alkalmazta, ez alapján osztotta két táborra mind a politikai humor művelőit, mind pedig a közönséget. Megállapításai szerint a különbség abban rejlik, hogy míg a liberális gondolkodású emberek képesek viccként tekinteni a politikusok ballépéseire (például tudnak nevetni egy korrupciós ügyön alapuló viccen), addig a konzervatív beállítottságú emberek a hasonló témákban egyszerű bűnt látnak, amin nem nevetni kell, hanem büntetni azt. A

konzervatívok továbbá elég határozott elképzeléssel is bírnak a politikai humoresteket illetően², ami ha nem találkozik az elvárásaikkal, nem fogják tudni értékelni (uő 2012:195-198).

Napjainkban már ezen kétpólusú felosztáson túl a közönség sokkal nagyobb polarizáltságával kell megküzdenie a humoristáknak. Az emberek egyre inkább olyan tartalmat fogyasztanak, amely a lehető legtöbb téren megegyezik saját elképzeléseikkel, gondolkodásukkal. Ennek egyrészt az lesz a következménye, hogy kevesen fognak ugyanazon a tartalmon szórakozni, tehát a humor általános jellege elveszik. Másrészt azt is fogja jelenteni, hogy az ellenkező oldalról érkező poén (oldaltól, világnézettől függetlenül) egyenesen támadásként és agresszióként lesz értelmezve (Dagnes 2012:191;200-201), ez pedig egy öngeneráló szembenállásban, soha véget nem érő vitában csúcsosodhat ki. Ezt a humoristák akár jóval közelebből is érzékelhetik: Bödőcs Tibor elmondása szerint saját ismerősi körében is akadnak olyanok, akik az általuk túl kritikusnak tartott hangnem miatt felhagytak azzal, hogy az estjeire járjanak (interjú 2022).

Ennek ellenére azonban a humoristák úgy vélik, nem lehet és nem is kell tekintettel lenni világnézeti kérdésekre. Egyetlen dolgot kell betartani; a tőlünk gyengébbeket nem szabad bántani; be kell tartani a lentről felfelé „alapvető” elvét. Ezen túl mindennel lehet viccelni (Bödőcs interjú 2022; Gulyás 2021, 1:14:35-2:14:52; Tóth 2022, 1:40:13³).

Hatás

A közélet politikai humorra való hatása tehát tény és szükség is. Felmerül a kérdés azonban a fordítottját illetően – milyen hatása lehet ennek a fajta humornak a közéletre, esetleg annak szereplőire, és a közönségre.

Young szerint a viccbe csomagolt érvek vagy megállapítások veszítenek szilárdságukból, sőt, számos megállapítás szerint ezekre a humoros érvekre nem is igazán tudunk megfelelően reagálni. Ennek két magyarázatát látja. Az egyik szerint a humorban rejlő párhuzamok felfejtése egyszerűen túl sok energiát igényel, ezért az érvekre való válaszra már nem marad kapacitásunk. A másik pedig egészen prózai – nem érdemes reakcióra, mert csupán egy vicc⁴

² Bödőcs ezt maga is megjegyezte a Partizán podcast-beszélgetésében: a Fidesz iránt elkötelezett, jobboldali beállítottságú nézői nem tudják viccként értékelni a kormányfőt parodizáló blokkokat (Gulyás 2021, 1:59:30).

³ Litkai Gergely ennél kicsit árnyaltabban fogalmazza meg a véleményét, kiemelve, hogy a kontextus és a másodlagos jelentés a fontosabb annál, mint hogy lehet-e valamivel viccelni vagy nem, alapvetően azonban véleménye hozzáilleszthető ehhez a megállapításhoz (Tóth 2022, 1:42:00-1:42:46).

⁴ Ugyanezen álláspontot támogatja Litkai is, amikor arról beszél, az emberek hajlamosak csupán legyinteni a politikai viccekre, és azon túl, hogy nevetnek egy-egy humoros megszólaláson, nem indul el változás vagy nem látszik hatás. Ez azonban a humorista szerint még mindig a kisebb rossz, ami történhet – a másik ugyanis, a

([2014] 2018:876). Ez alapján mondhatjuk, hogy a politikai humor óriási mértékben függ a befogadóktól. Ahogy a humor általános értelmezéséről is a befogadó dönt, a hatást is ez fogja befolyásolni – pontosan úgy, ahogy a humorista szerepét is az aktuális közönség, társadalom határozza meg (Bödöcs interjú 2022).

Tény azonban, hogy a politikai humor mindezekén túl pozitívan is hat a közbeszédre és a közönségére, ezt a képességét pedig nem szabad alábecsülni. Ilyen lehet az emberek tájékozottságára, közéletiségére való hatás is. Egyenesen hírközlésről beszélhetünk, ha a viccekbe csomagolt információra nem mint erejét vesztett, komolytalan tényekre tekintünk, hanem információmorzsákra, melyek, ha másképp nem is, legalább így eljutnak az általános közönséghez (Tóth 2022, 1:12:37). Ez pedig az előzőekben felvázoltakkal ellentétes hatást fog elérni; az embereket, legyen szó akár azoknak csak egy kis csoportjáról is, a politika és a közélet felé fogja terelni és érdeklődőbbé teszi őket a köz ügyeit illetően (Graber, idézi Peifer 2012:268).

A hatások között érdemes kitérni arra is, hogyan hat a politikai humor a diktatórikus hatalmakban. Nagy Bandó András kiemeli: a humor „fegyvere” „megadásra kényszerítheti” a „szenvetések okozóját” a társadalomban (interjú, 2022). Nem véletlenül féltek tehát ezek a fajta berendezkedések a humortól és annak kiszámíthatatlanságától (Szabó 2013:40), hiszen a politikai humor kritikus hangneme hozzájárulhat a rendszer megkérdőjelezéséhez azáltal, hogy kiemeli a hibáit, hiányosságait, és kellemetlen kérdéseket fogalmaz meg (Séra 2009).

Találhatunk példát olyan esetekre, amikor humoristák „alkotásai”, egy-egy szállóigévé lett mondat, vagy egy egész est körbe ért – akár a közbeszéd részévé vált, akár visszajutott ahhoz, aki érintett volt benne. Ez is árulkodik arról, hogy a politikai humor képes elérni azokig, akiről szól, tehát hatni is képes. Mind Bödőcs, mind pedig Nagy Bandó tudott ilyen esetre példát mondani⁵, ami azt jelenti, hogy ez az állítás igaz volt a negyven évvel ezelőtti, és igaz a napjainkbeli politikai humorra is.

Viszony a hatalommal

A politikai humor mindig egy meghatározott kormánnyal, politikai csoporttal vagy ideával szemben helyezi magát, benne pedig ezeknek hiányosságai, hibái azok, amikből vicc keletkezik

humorizálás elmaradása esetén, az az opció lenne, hogy az emberekhez el sem jut az az információ, amit a közéleti humorba bele van építve (uo, 1:11:46-1:12:22).

⁵ Nagy Bandó András Esőember című monológját egészében lehozta a 168 óra című folyóiratban Mester Ákos (Nagy Bandó interjú 2022), míg Bödőcs egy korábbi estjének részlete Palkovics Lászlóig jutott el (Gulyás 2021, 2:26:12).

(Séra 2009). Fontos azonban meghatározni a politikai humor irányát is, vagyis, hogy a társadalom mely rétegéből bírálják a másikat irányába. Az ugyanis, amikor valaki felsőbb rangból vagy élethelyzetből viccel a nála alacsonyabban lévőkkel, nem válik soha viccessé, csupán egy bántó megjegyzésként fog hatni. A politikai humor lényege a lentől felfelé humorizálás; az, hogy a *kicsik* kifigurázzák a *nagyokat* (Dagnes 2012:166; Bödőcs interjú 2022; Nagy Bandó interjú 2022).

Egyetértést vélhetünk felfedezni abban a kérdésben, hogy a politikai-közéleti humornak feltétele valamiféle elnyomó államhatalom (Szilágyi-Gál 2018; Szabó 2013). Ezek a fajta rendszerek nem szeretik a humort, mert félnek mindentől, ami kiszámíthatatlan, és amely kiszámíthatatlanság esetleg a rendszer romba dőléséhez vezet (Szabó 2013:40), ezzel együtt azonban alkalmazkodásra is kényszeríti a kritikus humorizálókat. Nagy Bandó András, aki már a Kádár-rendszer alatt is aktívan alkotott, ezzel kapcsolatban úgy fogalmaz, a szabályokhoz való alkalmazkodás kényszere tette az előadókat jobbá. A humor határfeszegetését egy szemléletes képpel illusztrálja: „nem fal vett minket körül, hanem egy kikarózott gumikötél, s az volt a dolgunk, hogy a karókat odébb verjük le, s addig feszítettük a gumikötelet, míg el nem szakadt” (interjú 2022). A humoristák megtanultak tehát virágnyelven, képekben fogalmazni (Szabó 2013:48), melyet a közönség pontosan ért, azonban nem szolgál alapul a megtorlásra.

A demokráciában megjelenő politikai humort illetően már ellentmondóak a vélemények. Vannak, akikben kétségek és aggályok fogalmazódnak meg ezt illetően, azonban akad olyan vélemény is, mely szerint a politikai humor csak demokráciában képes létezni.

Young szerint a demokráciában működő politikai humor képes aláásni a rendszerbe, politikusokba vetett bizalmat, ezáltal pedig rombolja a rendszer hitelességét. Ez különösen azért lehet káros, mert a politikai humort fogyasztó közönség alapvetően kritikusabban áll a hatalomhoz és annak szereplőihez ([2014] 2018:878). Tóth Dezső viszont azonban azt mondja, a politikai humor csupán olyan környezetben tud megszületni, ahol nincs szabályozva a diskurzus, számos témakör helyet kap a nyilvánosságban – amelyből ez a fajta humor táplálkozik (idézi Föld S. 1984:51). Séra szerint demokráciában a politikai humor célpontjai is mások; míg a demokráciában a vicc tárgya általában a politikus személye, addig ez az elnyomó rendszerekben a hatalom, fennálló rend maga (2009).

Mozgatóerők

A hatalommal való szembenállás nem elég a politikai humor megszületéséhez, ezen túl más motiváló tényező létezik, szükséges az efféle poénokhoz. Összességében elmondható, hogy ezt a fajta humort alapvetően érzelmek motiválják⁶, mely érzelmek a közéletből fakadnak, és általában nem pozitívak.

A politikai humor táptalaja a közélet, melyet ebben az esetben tekinthetünk minden olyan döntésnek és eseménynek, mely az állampolgárok életére hatással van. Mivel napjainkban ezekkel az eseményekkel főleg a médiában találkozunk (Dagnes 2012:188), egyszerűen mondhatnánk azt is, hogy minden, amit az újságban olvasunk, a híradóban látunk vagy a rádióban hallunk – humorforrás. Ilyenek (természetesen a teljesség igénye nélkül) a rendelkezések, a törvények, a bel- és külpolitikai események, de egy politikus vagy más közéleti személyiség megszólalása is képezheti poén tárgyát. Bödőcs Tibor szerint az emberekben közös dologról, arról kell beszélni, hogy mit tapasztalnak, hogyan élnek (D. Tóth 2021, 25:22), mert „minden ügy, az emberi létezés minden ügye nevetséges” (Bödöcs interjú 2022).

Az első és talán legfontosabb érzés, melyet a közéletben történő dolgok kiváltanak, ezáltal pedig a humoristát motiválja, a düh, ezt azonban nyersen nem lehet a színpadra vinni, különben egyszerű támadás marad (Dagnes 2012:176-177). Ezt a kvázi szabályt humoristák is megerősítik. Nagy Bandó András szerint „először szükséges a vélemény, hogy van mondandóm adott közéleti dolgokról, aztán jön a humoros-szatirikus máz (...)” (interjú 2022). Bödőcs is hasonló folyamatot vázol fel, amikor azt mondja:

„(...) én reagálok erre. Dühít. Először én is egy ilyen dühös érzelmektől átítatott kommentelő vagy troll vagy nem tudom mi vagyok, és utána jön a szakmai része a dolognak, hogy én ezt formába öntöm, poénba, poénnal írom körül vagy ábrázolom.” (interjú 2022)

Egy másik jelenség, amely motiváló erővel bír, a közéleti szereplők, politikusok képmutató, álszent viselkedése⁷. Egész egyszerű oka van, amiért az ilyen viselkedés leleplezése az egyik legnépszerűbb formája a politikai humornak; mivel a közszférában mindenki a legjobb oldalát igyekszik mutatni (főleg, ha a tét a választói hűség), a közszereplők saját gyengeségeire, hibáira rávilágítani a kritika leghatásosabb formája. Ebben is felfedezhető a liberális és konzervatív gondolkodás okozta különbségek – mivel utóbbi hajlamos rá, hogy inkább hangot adjon a saját maga által elfogadott és egyetlenként helyesnek tartott értékekről és viselkedésről,

⁶ Nagy Bandó András egyenesen kikötésként teszi a közéleti humor műveléséhez a humoristában megjelenő indulatokat (interjú 2022).

⁷ Szabó egyenesen ezt a tulajdonságot teszi a politikai humor központi funkciójává és forrásává (2013:49).

az őket érintő kettősség leleplezése nagyobbat szólhat, vagy viccesebbé válhat (Dagnes 173-174).

A humorista

Humoristának lenni első sorban egy szerep (D. Tóth 2017, 25:41), melyet a közönség és a nép termel ki (Bödöcs interjú 2022) – ez pedig sokféle lehet egy társadalmon belül.

A humorista bizonyos értelmezésben „egy azok közül, akik a teremben ülnek-állnak, most épp ő mondja el, mit gondol a közlétről” (Nagy Bandó interjú 2022), tehát a közönség egyfajta szószólója. Nekik ugyanis, ahogy minden alkotónak, az a feladatuk, hogy megjelenítsék az őket ért hatásokat a szövegeikben, ezt pedig csak akkor tudják megtenni, ha nem távolítják el magukat a valódi eseményektől (Bödöcs interjú 2022), a közemberektől.

Lehet azonban a ma emberével foglalkozó „antropológus” (Mintz 1985:75; Gulyás 2021, 1:01:24) is. Míg előbbi értelmezésben a humorista szövegét a közönség gondolataival tudjuk megfeleltetni (hiszen a szószóló feladata ez), addig utóbbi esetben egy lépésnyi távolság érzékelhető önmaga és közönsége közt. Antropológusként a humorista inkább távolabbról elemzi a társadalmat és az általa *látott* jelenségekre reflektál a szövegében.

Ezeket túl tekinthetünk úgy rájuk, mint valakikre, akik engedélyt kaptak a normáktól való elszakadásra (Mintz 1985:74); pontosan úgy, mint annak idején a királyi neveltetőkre tekintettek (Nagy Bandó interjú 2022). Ennek a felfogásnak leginkább az elnyomó rendszerekben van jelentősége (uo); a diktatúrákban, még ha virágnyelven is ugyan, utalásokkal, alkalmazkodva a nyilvánosság határaihoz (Nagy Bandó interjú 2022; Szabó 2013:48), a humorista volt az, aki elmondhatta nyilvánosan is, amiről a kis emberek a csak suttoghattak (Föld S. 1984:47).

Akárhogyan is próbáljuk meghatározni a humoristák helyét, szerepét, ezt minden esetben a társadalom fogja kitermelni, meghatározni. Az azonban, hogy hogyan viszonyul a humoristáihoz, szintén sokat elmond egy adott közösség helyzetét illetően – például, ha egy humorista szerepe felerősödik, azt jelezheti, hogy egy társadalomban „nagyon sok helyen nem lehet őszintén beszélni” (Bödöcs interjú 2022). Nagy Bandó szerint is a közemberek szóvivőjeként való fellépés a „diktatúrákban válik igazán fontossá” (interjú 2022).

Felmerülhet ugyanakkor, hogy a humoristák milyen szinten vállalnak, vállalhatnak közéleti szereplést. Ebben a két interjúalany véleménye eltér⁸; míg Bödőcs arról beszélt, igyekszik távol maradni minden politikai megnyilatkozástól, minden párttól az (interjú 2022), addig Nagy Bandó András egy határozott közéleti szereplőként nyilatkozott meg, amikor azt mondta: „mivel hosszú éveken át publicisztikákat is írtam, újságíróvá is lettem” (interjú 2022).

Politikai humor Magyarországon

Rádiókabaré

A magyar politikai humor „őseinek” azokat a humoros adásokat tekinthetjük, amelyek a Magyar Rádió elindulása után szinte azonnal megjelentek a repertoárban. Noha ezek az estek még nem voltak politikai töltésűek, inkább színdarabokat és hangjátékokat érthetünk alattuk, de mindenképpen megalapozták a később megjelenő kabarékat. A már tartalmában is politikai-közéleti kabaréműsorok előfutára az 1951 szilveszterén sugárzott Pol-Ka (Politikai kabaré!) című adás volt, mely után nagyjából tíz év telt el, hogy a kabaré mint műfaj saját rovatot kapjon a rádióban. Ennek szerkesztői Marton Frigyes, Szilágyi György és Kaposy Miklós voltak.

Ugyan már 1969-ben elindult a Rádió Kabarészínháza, a Rádiókabaré valódi, ma is ismert formája 1973-ban alakult meg, még a Magyar Rádió Karinthy Színpada néven; ezt az előbb említettek közül Kaposy Miklós szerkesztette. A cél a műfaji sokszínűség volt, előadásait pedig mindig közönség előtt vették fel. A következő évtől, 1974-től kezdték szervezni a Humorfesztivált, ahol számos, azóta már befutott humoristát fedeztek fel.

A Rádiókabaré műsoraira az újdonság, a kötetlenség, az élcelődés volt jellemző, gyakran figurálták ki az állami szerveket, de a társadalom különböző tipikus vonásait is előszeretettel vették górcső alá. A témák a hetvenes évek közepétől egyre komolyodtak, az adások pedig mindinkább szókimondóvá váltak. Ezeknek pedig hatása volt – lemondásokhoz vezettek, a közszereplők pedig megtanulták, mekkora ereje van a kabarénak (Ugrai 2016; Bieliczkyne et al. 1988: 436-441).

⁸ Nagy Bandó előtt valóban nem ismeretlen terep a politika; a humorista 2014-ben is indult országgyűlési helyért Hódmezővásárhelyen, ezen túl viszont 1990-ben is volt már politikai pályán; akkor Orfű polgármestereként (Nagy 2022). Annak ellenére, hogy Bödőcs nem politizál nyíltan, csatlakozott a Számolj a demokráciáért! nevezetű kampányhoz, mely az április 3-i választásokra igyekszik szavazatszámlálókát toborozni a választás tisztaságának biztosítása érdekében (Barnóczki 2022).

Hofi Géza

A Rádiókabaré nemcsak intézményi szinten volt mértékadó, de nagyon sok ismert, mára nagy karriert befutott humorista indult a rádiózásból vagy fordult meg a műsorok valamelyikében. Ilyen, természetesen a teljesség igénye nélkül, Farkasházy Tivadar, Koltai Róbert és Verebes István is (Ugrai 2016), de Nagy Bandó András és Bödőcs Tibor (Gulyás 2021, 50:41-50:51) is felléptek a rádióban. A magyar humor kétségkívül megkerülhetetlen figurája azonban Hofi Géza, aki a Kádár-rendszerbeli munkásságával létrehozta a magyar politikai kabaré műfaját, örökségül hagyva ezt az utána következő generációknak⁹ (Nemesi 2013:36-37).

Hofival kapcsolatban emlegetik legtöbbször a szelep-funkciót, melyet a humorelméletek kapcsán már kifejtettem (Nemesi 2013; Föld S. 1984; Bieliczkyne et al. 1988; Sipos 2010; Séra 2009). Itt a humor a hatalom, az ország kedvezőtlen gazdasági helyzete által keltett feszültséget volt hivatott oldani; ha az emberek nevettek rajta, nem akartak fellázadni ellene (Sipos 2010:52). Ez a hatás viszont korántsem annyira vitathatatlan, mint amilyennek tűnik.

Természetesen jelen van az a vélemény, hogy a hatalom eszköze volt az átlagemberek elégedetlenkedésének elaltatásában, ezáltal pedig maga is részese volt a kommunizmus fenntartásának (Menyhért Mészáros, idézi Nemesi 2013: 37-38). Emellett azonban olvashatók érvek amellett, hogy Hofi munkássága valójában hozzájárult a rendszer széthullásához azáltal, hogy az elsődleges nyilvánosságba emelt témákat, melyekről addig csak otthon lehetett suttogni (Szabó 2013:48). Sipos azt sérelmezi a szelep-szerep-elméletet illetően, hogy nem számol azzal a lehetőséggel, hogy a humor értelmezése befogadónként változik – ez alapján tehát előfordulhat, hogy Hofi némelyeknél szelepként működött, némelyeknél viszont csak tovább fokozta a meglévő feszültséget (2010:52).

A rendszerváltás időszaka

Ha azokból a korábban említett megállapításokból indulunk ki, hogy a politikai humor a rendszerszintű elnyomás miatt keletkező dühből, a nem megfelelő működés kritizálásából

⁹ Bödőcs Tiborra rendszeresen hivatkoznak Hofi Géza örököséként (D. Tóth 2021, 24:30); a két humorista nagyban hasonlít saját szerepük megítélésében, a műsoraik szervezésében és előadásmódjukban, még azon túl is, hogy nyilvánvaló eltérések is akadnak, például abban, hogy míg Hofi hajlamos volt eszközökkel eljátszani egy-egy jelenetet, addig Bödőcs nem használ semmiféle kelléket a fellépései során (Gulyás 2021, 1:16:03-1:17:39). Ezzel szemben egyébként Hofi maga úgy gondolta, nem létezik utánpótlás annak minőségbeli gyengesége miatt (idézi Gulyás 2021, 1:11:44).

táplálkozik, határozottan kijelenthetnénk, hogy a Kádár-rendszer bukása utáni rendszerváltás megölte a politikai kabarét Magyarországon. Azonban ez a kérdés sem ennyire egyszerű.

Lampland és Nadkarni (2015) amellett érvel, hogy nem a viccek vagy az emberek humorérzéke tűnt el, hanem a vicceselés közösségben betöltött helye, szerepe alakult át az emberek közösségi létezésének változásával együtt szükségszerűen. Azáltal ugyanis, hogy megszűnt az intézmény (az elnyomó állam), mellyel szemben az emberek egy egységként tudtak fellépni (mely egység összetartó ereje a hatalom háta mögött elmesélt viccek is voltak), elveszett a tájékozódási pont és összetartó erő¹⁰, ezáltal pedig bizonytalanság lett úrrá a közösségen. Ezzel a véleménnyel felfedezhetők egybecsengő állítások is: Nemesi úgy fogalmaz, a rendszerváltás óta a politikai humor „ellaposodásának” (2015:73) lehetünk tanúi.

Vannak azonban, akik megengedőbbek a politikai humor helyzetét illetően; egy 1998-as kutatás¹¹ szerint ugyan tapasztalhatóan kevesebb a vicc, ez azonban nem jelenti azt, hogy a műfaj teljesen elvesztette volna szerepét¹²: noha „politikai fegyverként kevésbé fontos a vicc, továbbra is szükség van rá örömforrásként és a tiltakozás egyik formájaként egyaránt” (Zsigmond 2008:38).

A rendszerváltáskor indult az a nagy jelentőséggel bíró szórakoztató sorozat, mely a következőkben bemutatott Dumaszínház elődjének tekinthető. A Fábry Sándor vezette Esti Showder Fábry Sándorral című sorozatban kapott helyet a Showder Klub blokk (Gulyás 2:07:52), melyben minden alkalommal egy-egy humorista lépett fel. A jelenlegi Dumaszínházak közül többen is megfordultak itt.

Fábry Sándor a műfaj szintén megkerülhetetlen alakjának számít. Bödőcs egyenesen a szakma megteremtőjének nevezi őt, olyan értelemben, hogy ő kezdte el először saját személyes élményeit, családi történeteit humoros keretben megosztani (Gulyás 2021, 1:32:10-1:32:38). Ez a családi-személyes vonal egyébként tünete lehet a politikai hangvétel, fegyver-szerep kifakulásának is, melyet ismertettem – ilyen módon kerülhet előtérbe a humor alapvető szórakoztató mivolta a nyilvános diskurzusban.

¹⁰ Az egység megbomlását kétféleképpen kell érteni. Egyrészt a közösségen kívül; különböző politikai irányzatok tűnnek fel, másrészt azon belül is; az emberek ezen különböző politikai irányok felé kezdenek húzni, mely akár ellentétbe is vezethet közöttük, de ide tartozik a jövedelmek közötti egyre nagyobb különbség megosztó ereje is. Fontos rávilágítás, hogy az emberek közti tagolódás növekedésével a (politikai) viccek már nemcsak egységet kovácsoltak, de a közvetlen emberi kapcsolatok rombolására is képessé váltak (Lampland és Nadkarni 2015).

¹¹ A kutatás Zsigmond Győző és Katona Imre munkája, melynek központjában egy nép többségi-kisebbségi helyzete és a vicceselésük közti összefüggés vizsgálata áll. Az ezt leíró Zsigmond (2008) ugyan a román politikai viccek gyűjtésével foglalkozott, azonban utalásokat tesz kutatótársa eredményeire is, ezáltal a tanulmány releváns a jelen dolgozatban is.

¹² Hofinál szintén nem volt tapasztalható visszaesés vagy ellaposodás; a humorista megélte a rendszerváltást, és ugyanolyan hévvel bírálta az új vezetést, a döntéseiket és azok következményeit, mint a korábban hatalmon lévőket (Sándor 2019).

Dumaszínház és stand up comedy

A stand up comedy műfaját Magyarországon napjainkban a Dumaszínház nevű társulat, alkotói közösség képviseli. Ezt 2003-ban alapította Arday Tamás, Litkai Gergely és Sáfár Zoltán, mára nagyjából 60-70 tagot számlál, és országszerte számos játszóhelyet működtetnek. Attól függetlenül, hogy ez a társulás tömöríti a magyar humoristákat, természetesen vannak olyanok is, akik időközben szóló karrierre tértek át – köztük ilyen Bődöcs Tibor is (pathalia.hu é.n.).

Mintz (1985) korábban leírt politikai humor fogalmát Litkai Gergely meghatározásával, jellemzésével lehet kiegészíteni. Szerinte a stand uphoz hozzá tartozik továbbá az élőbeszéd-szerűség, a színpadra kiálló karakter és a humorista személyének közelsége, illetve a(z) általában) valós eseményeken alapuló előadás (Tóth 2022, 2:04:35-2:07:37).

Nagy Bandó András, 80-as évek¹³

Az első est, amelyet elemzek, Nagy Bandó Andrásé. Előadásának témakörei között ott találjuk az emberek fizetését, a kapitalizmust, de a teljesség igénye nélkül szó van az alkoholkorlátozásról, a családügyi kérdésekről, autómárkákról, és még a Nemzeti Színház felújításának kérdéséről is. Ezek mindegyike olyan téma, amely valahogyan minden egyes tagját érinti a közönségnek, és hatással van a hétköznapi életére.

A közösségi érzés hangsúlyozására Nagy Bandó több módon is ráerősít. Egyrészt, amikor az interjúban azt mondja: „a közösség ügye az én ügyem is, mert része vagyok a köznek, azaz ebben a köz(eg)ben élem az életem” (interjú, 2022) – a humorista tehát maga is tudja, tisztában van vele, hogy hasonló státuszú, gondolkodású emberek figyelnek rá a közönség soraiból, magához hasonlókhöz beszél. Másrészt az előadásában, ahol saját ismerőseit hozza példaként, vagy saját életéből vesz példákat: amikor elmeséli, az ő barátja is mennyire küszködik anyagi helyzetével (Nagy Bandó [1987] 2018), azt fejezi ki, hogy ugyanolyan szinten van, mint a nézői; semmivel sem érzékeli különben az őket körülvevő társadalmat. Amellett, hogy a későbbiekben is a közös tapasztalatra épít, ezzel le is rombolja az előadó és közönsége közötti különbséget, amely a hierarchiai státusból fakadhatna (Mintz 1985:78).

¹³ Nagy Bandó András választott előadása 1987 decemberén hangzott el, több lemezen Maholnap... címmel szerepel a mindösszesen fél órás fellépés.

Külpolitika

Magyarország külpolitikája az 1970-80-as években a szovjet elköteleződés miatt az orosz kapcsolatoktól függött; a baráti országokkal szorosabb viszonyt ápoltunk, mint a nyugattal szimpatizálókkal. Ezek a körülmények, noha nem hangsúlyosan, de megjelennek Nagy Bandó Andrásnál is. Azok a külpolitikai események, melyek említésre kerülnek, feltételezhetően azért kapnak helyet a szövegben, mert kiemelkedő jelentőségűek voltak nemcsak a magyar, de a világtörténelem tekintetében is.

Ilyen volt Ronald Reagan, az Egyesült Államok akkori elnöke, és Mihail Gorbacsov, a Szovjetunió aktuális vezetőjének genfi (és egyben első) csúcstalálkozója 1985 decemberében. Ezt a történelmileg is nagy jelentőségű eseményt (helsinkifigyelo 2020) Nagy Bandó egy rövid szóvicc erejéig hozza be a szövegébe: „... a csúcstalálkozó óta az amerikai polgár richtig Gorbacsov vodkát iszik, a szovjet polgár meg régen nem iszik” (Nagy Bandó [1987] 2018). A szójáték (*régen-Reagan*) egy, az 1980-as évek szesztilalmára utaló viccel fonódik össze; kezdetben csupán a vendéglátóhelyeken, majd a 80-as évek közepétől már élelmiszerboltokban sem lehetett kiadni alkoholt reggel 9 óra előtt (Lukács 1978).

A magyar emberek életére a külpolitika leginkább csupán az utazás szabadsága, avagy korlátozottsága tekintetében volt hatással, a témakör tehát ilyen módon is kap szerepet a szövegben. Ebben az időben az emberek keveset utaztak, és államilag szabályozva volt¹⁴, melyik országba, milyen feltételek mellett, hány napig szabadott tartózkodni – ezt befolyásolta a már vázolt módon a külkapcsolatok minősége. A szegény keletbarát ország lakóiban élt azonban egy pozitív kép, már-már ideál a Nyugatról.

Erre a nyugati álmvilágra épít az estnek azon része is, melyben Nagy Bandó arról beszél; be kellene vezetni egy nevetős útlevélképet, amit az ember akkor használna, ha a szabadsága idején kifelé utazik az országból, de lenne benne egy komor fotó is akkorra, amikor az ember már hazafelé tart ([1987] 2018). Ez a vicc a kor emberében jelen lévő vágyódást jeleníti meg a nyugat felé, azon szabadságra, felhőtlen kikapcsolódásra való igényt, amelyeket ezekben az országokban kaphatott meg, és amelyet egyúttal szembe is

¹⁴ Az állampolgárok utazási szabadsága folyamatosan oldódott. Kezdetben még két útlevéllal rendelkeztek; a piros útlevelekkel a baráti országokba, míg a kék színű iratokkal a nyugati országokba utazhattak. Az utazást megelőzően kérelmezni kellett az útlevelet számos tényező fennállásának igazolásával, és az is korlátozva volt, mekkora összeget vihetnek magukkal az emberek. Természetesen volt különbség a párt emberei és az átlagemberek között; előbbiekre kevesebb korlátozás vonatkozott és többet is utaztak. Nagy Bandó estjének idején, 1987-ben már a világútlevél is létezett (Tóth-Péter 2018; Dr. Papp 2017).

állít azzal az általános, gondterhelt hangulattal, ami a magyar emberek hétköznapijait átszötte.

Belpolitika

Az 1980-as évek belpolitikájára vonatkozó viccek alapját Nagy Bandónál gyakran közszereplőktől, politikusoktól idézett mondatok adják. A humorista ezek kifordításával, más kontextusba helyezésével mutatja meg, mennyire messze állnak a társadalom által tapasztaltaktól a kijelentések, vagy alapvetően is mennyire abszurdnak hangzanak, ezáltal pedig a belpolitikai viccek a vezetés, az aktuálpolitika kritikájává válnak. Annak tükrében, hogy a szocialista államban a vezetés igyekezett mindent a lehető legnagyobb rendben feltüntetni, a közönség nevetése és tapsa a poénok releváns voltát, az állítások igazságát igazolja (Nagy Bandó interjú 2022).

Erre lehet példa, amikor még a műsor elején Békesi László akkori pénzügyminiszter-helyettestől a következő mondatot idézi: „a gazdaság most beteg, bajban van, és egy műtétet fognak végrehajtani, hogy földerítsék, hogy hol a baj.” (idézi Nagy Bandó [1987] 2018) Az erre illesztett poént ezután süti el a humorista: „nagyon figyeljenek oda, mert a műtétet és a boncolást ugyanolyan szikével végzik. Előtte nézzék meg, hogy mozog-e” (uo.). Ez a mondat az ország problémáinak szépítgetését és lekicsinylését figurázza ki. A gazdaság, amely a politikusok szerint csupán élénkítésre szorul, az átlagember szemében hanyatlónak tűnik.

Az ország belső működésére vonatkozó burkolt nem-burkolt kritikák is helyet kapnak a szövegben. Mivel a pártállami berendezkedést nyíltan nem lehetett kritizálni, a humoristák megtanultak olyan mondatokkal élni, melyek ártatlannak hangoztak (vagy legalábbis az állami szerveknek nem szolgáltak indokkal a beavatkozásra), azonban az átlagemberek pontosan tudták, hogyan kell őket értelmezni (Nagy Bandó interjú 2022; Szabó 2013:48). Ilyen, amikor Nagy Bandó azt mondja a különböző autómárkákat tárgyaló blokkjában, hogy „a vezetőkkel is gond van, nem csak az utakkal” ([1987] 2018). Természetesen első hallásra a vezető szó az autóvezetőt jelenti, azonban szerepe a rejtett kiszólás, mellyel a vezető politikusokra céloz.

Néhány politikust, közszereplőt Nagy Bandó konkrétan is megemlít szövegében; a már idézett Békesi Lászlón túl Grósz Károly (miniszterelnök), Berecz János (az MSZMP KB tagja, ekkor már az Agitációs és Propaganda Bizottság elnöke), Köpeczi Béla (művelődési miniszter) neve merül fel. Ezek alapján mondhatjuk, hogy az ő megszólalásaik voltak azok az 1980-as évek végén, amelyek leginkább meghatározták a közbeszédet, illetve akikre a leginkább figyelt a nép. Bányász Rezső kormányzóvivő neve is többször elhangzik, akinek már csak említésekor

a közönség nevetni kezd, és tapsol¹⁵, illetve maga Bandó is megjegyzi, hogy „betege” Bányásznak (Nagy Bandó [1987] 2018). Politikusokon túli közszereplőt csak Növényi Norbert olimpiai bajnok birkózót említi.

Közélet

Ahogy a közönség soraiban ülőket, úgy a humoristát magát is érintik – természetesen – a közélet eseményei – „a város(állam) ügye az én ügyem is, a polisz az enyém is, mert benne élek, tehát a város(állam) a lakhelyem, s mindaz, ami benne történik, az én ügyem is” (Nagy Bandó interjú 2022). Az ezen „ügyek” által kiváltott érzések motiválják arra aztán, hogy megemlékezzen róluk, megemlítsen őket a fellépése során (uo.), minden egyes apró eseményről azonban képtelenség lenne beszámolni. Ezért mondhatjuk, hogy azok, melyekről Nagy Bandó beszél (még ha csak röviden is), aktuálisan a legkiemelkedőbbek voltak, és a társadalom legnagyobb részének figyelmét birtokolták.

Az 1980-as években felfedezett HIV-vírus és az attól való félelem Amerikából indulva Magyarországot is elérte. Nálunk ilyen megbetegedéssel csak évekkel később diagnosztizáltak embereket; éppen az 1980-as évek végén. Ez is magyarázhatja, a humorista miért beszél a betegségről egy rövid mondat erejéig: „A helyükben nem is nagyon nevetnék ilyen échelyzetben. Komolyan, Amerikában a három majom helyett már négyet ábrázolnak. Egy a szemét fogja be, egy a fülét, egy a száját, egy meg így¹⁶ áll” (Nagy Bandó [1987] 2018). Az *échelyzet* szót értelmezhetjük a vészhelyzet és az AIDS szavak humoros összeolvasztásaként, a három majom¹⁷ mellé a plusz negyedik társítása pedig utalhat a tényre, hogy a vírus kutatások szerint egy majomfajtáról terjedt át az emberre (Dr. Szentandrassy é.n.).

Ugyanígy az évtized nagy vállalkozása volt a Nemzeti Színház felújítása is, melyhez az emberek hozzájárulását kérték, és különféle módját tették lehetővé az adakozásnak (TSZA 2008). A vállalkozás alapjában véve is humor forrását adhatja, ismerve az alacsony életszínvonalat – aminek ellenére az ország vezetése mégis az emberektől várta, hogy összeadják a pénzt az új színházra. Nagy Bandó azonban nem ezt a vonulatát emeli ki, hanem azt, amikor a már elvégzett munkálatokat visszacsinálták, a feleslegesen elköltött pénzt illetően

¹⁵ Bányász a Kádár-rendszer kormányzóvivője volt, és gyakran képezte nevetség tárgyát beszédhibája, illetve - stílusa (Nava.hu).

¹⁶ A humorista ekkor a teste elé helyezi a kezét, ezzel utalva a betegség egyik lehetséges terjedési formájára.

¹⁷ Nem hall, nem lát, nem beszél.

pedig így nyilatkozott Köpeczi Béla: „Nyugodjon meg a nemzet, mert az eddig fölhasznált pénzt nem az adakozásból használtuk fel, hanem az állam pénzéből” (idézi Nagy Bandó [1987] 2018). A nyilatkozat visszásságára mutat rá a humorista, amikor felteszi a kérdést: és az a pénz vajon honnan került az állam tulajdonába (uo.)?

Különösképp igaz ez a színházfelújítás ügyére, de minden közéleti topikról elmondható¹⁸, hogy mivel ezek a történések az adott kor társadalmát érintették, a rájuk épített poénok is egyértelműen csak ebben a helyzetben nyerhettek értelmet, később pedig veszítettek jelentőségükből vagy humorfaktorukból.

Gazda(g)ság

Noha a 60-as években megindult a gazdasági növekedés, ez szépen lassan az 1970-es évekre megállt, az emberek pedig egyre nehezebb anyagi körülmények között éltek (Mitrovits 2013).

Az emberek pénzügyi helyzetéről szóló viccek minden esetben annak alacsony szintjét emelik ki, a nagyobb anyagi biztonságra való igényre építenek, és/vagy a nyugati, jobb helyzetben lévő országok lakosainak keresetével állítják azt párhuzamba. Erre jó példa, amikor, egyből az est elején Nagy Bandó a barátját idézi, aki ezt mondta: „olyan kicsi a fizetésem, attól kell tartanom, az állam megadóztatja mint láthatatlan jövedelmet¹⁹” (Nagy Bandó [1987] 2018). Ez, amellet, hogy nyíltan kimondja: az emberek pénzügyi gondokkal küszködnek, a rendszer abszurd működésére is következtetni enged.

Ugyanezt a funkciót tölti be az is, amikor az est legvégén Bandó az 1987-es évben történt egyik legfontosabb változásról beszél – a magyar Kormány ugyanis ekkor vezette be a személyi jövedelemadót (dr. Juhász 2019). A humorista ennek kapcsán egy hosszabb, az adóról szóló blokkal zárja az előadását. Magáról az szja-ról ezt mondja: „Rendben van, hogy a személyi jövedelemadó kijött, de azt kérem az államtól, hogy akkor jöjjön most már a személyi jövedelem is” (Nagy Bandó [1987] 2018). Ez is úgyszintén a már említett problémára hívja fel a figyelmünk; az átlagembernek kevés volt a bevétele, nehezen szerezte meg azt, és még az

¹⁸ Ugyanez érvényes azokra a televíziós vagy rádióműsorokra is, amelyeket Nagy Bandó megemlít (Hírháttér, Útközben, Terefere). Ma ezek már nincsenek műsoron, így nem is tudnának sem hivatkozási alapként, sem pedig humorforrásként szolgálni.

¹⁹ A láthatatlan jövedelem olyan bevétel, melyről semmilyen hivatalos bevallást nem tettek az emberek a hatóságok felé, ide tartozott például a borralaló és a hálapénz. Az SZJA bevezetésének célja részben a láthatatlan jövedelmeket is szigorúbb ellenőrzése is volt, ez azonban felemás sikereket eredményezett (Ékes 1997). Nagy Bandó poénjában a *láthatatlan* kifejezés kap kettős jelentést, ezáltal pedig válik a poén csattanójává.

állam is elvett belőle²⁰. „Hát kérem, ez az adó. Az állam puszta kézzel benyúl a zsebembe, kiveszi a pénzem, még zseb se marad” (uo.), zárja Bandó szilveszteri kabaréját.

A magyarok gazdasági helyzetéről árulkodik egy korabeli vicc is, amivel Bandó megtöri a saját maga által írt szöveget (ahogy teszi ezt többször a fellépése során).

„A balatonfüzfői hármas útelágazásban összefut egy svéd Mercedes, egy NSZK BMW-s és egy magyar Trabant. A csattanás után kiugranak, a svéd kap először levegőt. Azt mondja:

- Uraim, mit tettek? Egy évig dolgoztam ezért a Merciért, és nézzék meg, hogy néz ki.

A BMW-s:

- Mit sír? Három évig robotoltam, mire összejött ez a BMW, és nézze meg, totálkáros.

A magyar:

- Maguk sírnak! Ebben a Trabantban egy élet munkája van benne.

Mire a svéd:

- Kellott magának ilyen drága kocsit venni!” (Nagy Bandó [1987] 2018)

A közönség ezt tapssal és harsány nevetéssel jutalmazza – értik, egyetértenek tehát. A vicc több síkon is szembe állítja a három nemzetet, melyet megemlít; Magyarországot egy globális térben helyezi el. Fontos felhívni arra a figyelmet, hogy a viccben az amerikaiak által felügyelt Német Szövetségi Köztársaság szerepel, nem pedig a Német Demokratikus Köztársaság, mely ugyanúgy szovjet fennhatóság alá tartozott, mint annak idején Magyarország.

A három megemlített autómárka közül a Mercedes a legdrágább, tőle nem sokkal olcsóbb a BMW, a Trabant pedig a legolcsóbbnak mondható. Tehát ha az autómárkákat a három nemzet vagyonosságának indikátoraként értelmezzük, hasonló sorrendet állíthatunk fel az akkori helyzetben is; a svédek a legjobban, az NSZK-ban sem különösképpen rosszul, Magyarországon azonban már jóval szegényebb körülmények között éltek az emberek.

Ezt megerősíteni tudja, ha azt is figyelembe vesszük, kinek mennyi időbe telt, hogy megvehesse az autót. A svédeknek csupán egy év kell, hogy rengeteg pénzt össze tudjanak spórolni, a németeknek valamivel több, a magyarok azonban egész életükben spórolni kényszerülnek ahhoz, hogy egy, ilyen nemzetek közötti viszonylatban olcsónak számító Trabantot tudjanak venni. A vicc poénját, ami a nevetést váltja ki, a svéd sofőr feltételezése adja. Azt gondolhatjuk, hogy mivel csak annyit tud, a magyaroknak egy élet munkájába kerül Trabantot venni, ez még az ő Mercedesénél is drágább autó. A közönség azért nevet, mert pontosan tudják saját helyzetük és saját tapasztalataik alapján, hogy ez nem így van.

²⁰ Csupán az 1980-as évek végi adóreformok majdnem kétszeresére növelték a lakosságra nehezedő adóterheket (Takács 2013b:104).

Az autóvásárlás a korban egyébként is másképp működött, mint napjainkban – a folyamat körülményessége pedig szintén alapot adott a humor számára. Eleve csupán egyetlen vállalatától tudtak az emberek vásárolni (Karlaki 2008), és a hosszú várólista miatt sokáig is tartott, amíg gépkocsitulajdonosokká váltak²¹. Amikor tehát Nagy Bandó a Merkur alábbi nyilatkozatát olvassa, semmi különös nem kell hozzátennie, hogy az emberek nevéssenek: „jövőre be fognak hozni kis fogyasztású és ólommentes benzinnel üzemelő autóprospektusokat” (idézi Nagy Bandó [1987] 2018). A csattanót a prospektus szó adja; még ha valóban autókat hozna be a vállalat, akkor sem részesülne belőle mindenki, de a hirdetések különösképpen látszatcselekedetnek számítanak.

Bödöcs Tibor, napjaink²²

Bödöcs Tibor, fellépésének hosszából adódóan is nagyon sok témát érint, ám az egyik központi elem a magyar helyzet, a magyar emberek kvázi leírása a külföldi magyarok számára. Ez, és a tény, hogy a fellépés óta viszonylag rövid idő telt el jelenti azt, hogy az általa előadott politikai humor releváns jellemzőkkel szolgálhat és rávilágíthat a jelenlegi társadalom tulajdonságaira.

A humorista ugyan közéleti humoráról ismert, fellépései során azonban jóval nagyobb arányban érint ettől eltérő témákat (Bödöcs interjú 2022). Estjeit általánosságban három részre lehet felosztani; közéleti események, a vidék megjelenítése, és az egyéb kategória, melybe minden kis szóvicc, kitöltő szöveg tartozik (Színház.hu 2013). Jelen fellépés ezeken belül a következő csoportokat érinti: a magyar történelem, politika és közélet, külpolitika, a magyarok általános érdeklődése (ebben foci, gasztronómia) és a magyar vidék annak minden sajátosságaival együtt²³. Ahogyan az előző humorestnél már felmerült, ennél is elmondható, hogy ezek a témák azért tudnak jól működni a színpadon, mert a közönség soraiban ülők kollektív tudással rendelkeznek róla, és kontextusba tudják helyezni az elhangzottakat. A viccek érthetősége, célba találása érdekében tehát fontos, hogy a humorista olyan témákat érintsen, amit a legtöbb ember ismer, és arról beszéljen, ami közös az emberekben (D. Tóth

²¹ Ennek oka az volt, hogy minden a gyárak termelékenységétől függött, illetve természetesen az ország külföldi kapcsolataitól. Az ezek után az országba érkező párszázezer autó tehát jóval kevesebb volt, mint ahány ember igényt tartott volna rá. Ezekre jött rá természetesen más egyéb tényező is; rengeteget számított az például, az ember milyen pozícióban, vagy milyen területen dolgozott (Takács 2013a:181).

²² Bödőcs Tibor 2016. májusában lépett fel Londonban, ahol a Cefre palota című önálló estjét adta elő, az ebből készült, bő egyórás felvételt pedig 2016. szeptemberében vetítette le a Comedy Central tévécsatorna (Bödöcs Tibor [2016] 2021).

²³ Azon topikokkal, melyek nem kapcsolódnak szorosan ezen dolgozat témájához, ezáltal pedig az elemzésben nem relevánsak, nem foglalkoztam. Ide tartozott egyebek mellett a vallás, a fellépő egyéb külföldi útjairól szóló beszámolók, utazások, és drogok említése is.

2021, 25:22) – ez pedig egyúttal tétet is ad a humornak, felelősséget helyez az előadó vállára (Bödöcs interjú 2022).

Annak is jelentősége van, hogy a humorista ezt a fellépését nem Magyarországon élő, hanem már Angliába költözött magyaroknak mondja el. Így az est az aktuális társadalom lenyomatává válik olyan értelemben is, hogy a humorista a közéletet adott pillanatban foglalkoztató ügyekről, eseményekről és emberekről számol be a hallgatóságnak, így pedig mintegy a hírvivő szerepébe kerül.

A korábban említett Nagy Bandóval szemben Bödőcs nemcsak verbális humort alkalmaz, hanem sokszor él az utánzás eszközével is – és ér el sikert ezzel gyakran anélkül, hogy egyáltalán kiejtené a személy nevét. Példának okáért Orbán Viktor neve sem hangzik el, az est egésze alatt legfeljebb a keresztnévén említi a politikust. Ennek oka az előadó saját bevallása szerint, hogy estje minél inkább általánosabb legyen, és olyan jelentéseket fogalmazzon meg, amelyek akár húsz év múlva is érthetőek lehetnek (Herczeg és Plankó 2015). Ez a tudatosság látszik a gyakorlaton is, amely Bödőcs estjeinek felvételét illeti; noha az élő előadásokban helyet kaphat az aktuális történésekre való reflektálás, a sugárzásra szánt felvételekbe azonban már az apróságok nem kerülnek be, azokban az előadó inkább valamiféle tendencia megjelenítésére törekszik – tehát azáltal, hogy a politikai humor pillanatnyiságát próbálja kiküszöbölni, érthetővé is teszi saját műsorát tíz vagy akár húsz év távlatából is (Bödöcs interjú 2022).

Közélet, belpolitika

Bödöcs a londoni estjében legelőször közéleti vizekre evez, amikor azt a magyarországi népszavazás témájával indítja. Az apropót a magyar kormány 2015-ben tartott Nemzeti Konzultációja adta (Haszán 2015), amely akkor még egészen friss eseménynek számított. Abból a pár fiktív kérdésből, mellyel Bödőcs a népszavazás kérdéseit próbálja utánozni, sok mindenre következtethetünk. Az „akarja-e ön, hogy ebolás niggerek lakjanak a nappalijában?” (Bödöcs [2016] 2021) kérdést, és az erre ráillesztett fiktív párbeszédet²⁴ értelmezhetjük a konzultációs kérdések abszurd, életszerűtlen mivoltára való utalásként – ilyen akkor sem fordulhatna elő soha, ha nem kérdeznék meg róla az embereket. Egy másik, szintén képzelet szülte kérdés a melegök örökbefogadáshoz való jogára vonatkozik. A rá adott válasszal („Cigányt persze.” (uo.)), nemcsak a cigányokkal szembeni előítéletekre és ellenszenvre hívta

²⁴ Ez két idős nő közt hangzik el, és lényege, hogy amíg a bevándorlók hasznosak a háznál, addig miért ne szálljanak meg ott.

fel a figyelmet a humorista, de ugyanezt érvényessé tette a homoszexuálisokra is. A cigányok örökbefogadása itt mintegy büntetésként jelenik meg.

A homoszexuálisok és a körülöttük parázsló közbeszéd olyan jelenség, amiről még Nagy Bandó nem beszélt, hiszen nem voltak olyan események vagy ügyek, amelyekről szót lehetett volna ejteni²⁵. Bödőcs fellépésében azonban a későbbiekben is előjön ez a téma, egy *bezzeg a mi időnkben*-szerű kontextusban. A humorista olyan embert próbál megjeleníteni, aki szerint a régi idők fiataljai sokkal kevesebbet panaszkodtak, és semmiféle meglegfelvonulásra nem jártak, nem úgy, mint a mostaniak. Ha a maiak „cementeszákkal a hátán, mezítláb a tarlón” (uo.) elmennének katonának, semmi problémájuk nem lenne. Ezzel egyértelműen az ilyen hozzáállás kifigurázása a cél. Amikor pedig azt a megjegyzést teszi, mi szerint „és neki is egy szavazata van”, humorosan megfogalmaz egy, ezt a fajta megnyilatkozásokat elítélő véleményt.

Politikai intézmények

Ebbe a kategóriába olyan intézményeket érintő viccek tartoznak, amelyekre az előző fellépésben nem volt példa, egyszerűen azért, mert akkor még nem történtek meg, vagy nem jöttek létre: a rendszerváltás és az Európai Unió. Mindkettőhöz nagy remények fűződtek létrejöttük előtt, azonban mindkettő óta eltelt annyi idő, hogy napjainkra látni lehessen nem csak a pozitív, de a negatív hozadékait is. Bödőcs is erre építi a humorát, amikor ezen intézményekről beszél; a rendszerváltás eseményét például a túlzott alkoholfogyasztás következményeként jeleníti meg, amikor minden döntés meghozatala felelőtlenül, az emberek bódult állapotában történik, a következményekkel pedig senki sem számol (Bödöcs [2016] 2021).

Bödöcs az Unióval kapcsolatban a beérkező támogatások korrupt felhasználására illeszti a poénokat: „Aztán van a korrupció, a magyar startup. Jönnek az EU-s pénzek, csak nincs megbeszélve, hogy mire költjük. Hogy hány Eiffel-toronyra van szüksége Szatymaznak ezüsből” (uo.). Itt a humor forrását az Eiffel-torony képe jelenti; a közönség is, és a humorista is tudja, hogy lennének ennél fontosabb és jobb helyek is, amire támogatást lehetne költeni, azonban a döntéshozók csak funkció nélküli építményekben gondolkodnak, melyek

²⁵ A homoszexuális kapcsolatok jogilag is csupán az 1960-as évek elejétől váltak lehetővé, azonban ez nem jelentette azt, hogy az emberek felvállalták volna, ha az azonos neműek felé éreztek vonzalmat (Simon H. 2015). A téma Bödőcsnél azonban aktuális. Napjainkra hazánkban is sokan emelik fel hangjukat az LMBTQ-közösség és tagjaival szembeni elfogadás fontosságát illetően. A közbeszédben különösképpen azóta parázsló téma ez, mióta a Magyar Kormány egyik céljává tette „megvédeni” a magyar gyerekeket az általuk LMBTQ-propagandának nevezett jelenségtől; egyebek mellett ennek megfelelően módosították a gyermekvédelmi törvényt (Előd és Janecsó 2021) és népszavazást is tartottak a kérdésről.

költségeiből minél többet akarnak lopni. A magyar startup szóösszetétel pedig arra is utal, hogy a korrupció mint olyan az utóbbi időkben nemcsak az üzleti kapcsolatokat, de egyre magasabb szintű közéleti szereplőket is érint²⁶.

A kendőzetlen korrupcióra a következő hasonlattal történik utalás: „Úgy lopnak most már, minthogyha valaki lábujjhegyen flexelne” (Bödöcs [2016] 2021). Ebben a komikumot a mondat paradox jellege adja – ahogy a lábujjhegyre emelkedés sem jelent semmit a flexelés hangjának tompításakor, úgy sok esetben a korrupciót elfedő magyarázatok sem túl hihetőek vagy szilárdak.

Külpolitika

Bödöcs külpolitikai vezetőket is említ a szövegben, ezekben a viccekben pedig általában a magyar és külföldi politikusok közti kapcsolat adja a humor alapját; az elemzések során is ebbe kapunk betekintést. A szövegben erős a magyar politika kelet-orientáltságának hangsúlyozása, így például Oroszország elnökénél a baráti viszonyt látjuk megjeleníteni; a nyugati ország vezetőinél azonban a szembenállás válik hangsúlyossá, ezáltal pedig nevetségessé.

Először Angela Merkel és Jean-Claude Juncker neve hangzik el, velük összefüggésben pedig a 2010-es évek közepén aktuális, a közbeszédben azóta is fenntartott bevándorló-kérdés. Bödőcs „nem tudták megbeszélni, mit mondjunk a migránsoknak, hogy gyere, állj, gyere, állj” ([2016] 2021) mondata utal az Unió és Magyarország között ebben a kérdésben fennálló feszültségre²⁷, teszi ezt viccessé pedig az önmagától való idézéssel²⁸.

Amerika is említésre kerül, melynek apropója, hogy „beszölt a Clinton” (uo.) Magyarországnak. Ebből a félmondatból is érezni lehet, hogy az Államok és a magyar kormány között is feszültség állt fenn. Említett kritika a kormányfőre vonatkozott; Bill Clinton²⁹ szerint az országban Putyin-féle vezetést akarnak megteremteni (Panyi 2016). Attól függetlenül, hogy

²⁶ A legutóbbi ilyen, nagy nyilvánosságot kapott ügy Völner Pál, az igazságügyminiszter-helyettes korrupciós ügye volt, mely során kiderült, a férfi a Magyar Bírósági Végrehajtói Kar elnökétől, Schadl Györgytől kapott pénzt azért cserébe, hogy bizonyos ügyekben előre megbeszélt döntés szülessen. Az ügy nyilvánosságra kerülése után a politikus lemondott tisztségéről (Szalma Baksi és Iván-Nagy 2021).

²⁷ Az Európai Unió 2015-ben kötelező kvótarendszerben akarta a Távol-Keletről és egyéb háborús konfliktussal vagy gazdaságilag elmaradott területekről beérkező bevándorlókat szétosztani a tagállamok között (Népszava 2017). Ez ellen Magyarország erősen tiltakozott; a már említett 2015-ös népszavazást is ennek témájában írták ki, de ekkor épült a déli országhatár mentén a védelmi kerítés. Azóta a bevándorlókra használt migráns kifejezés erősen beépült a köztudatba, és mivel általában negatív kontextusban kerül elő a kormány média sajtótermékeiben, mintegy szitokszóvá alakult át. A bevándorlók jelentette nyomásról a déli határnál a közmédia azóta is rendszeresen beszámol, ezzel szinten tartva a diskurzust.

²⁸ A gyere-állj-gyere-állj egy korábbi, Showder Klubos fellépéséből származó, azóta szinte szállóigévé vált rész (Bödöcs [2016] 2021).

²⁹ Clinton volt amerikai elnök felesége, Hillary Clinton az Államok akkori vezetése, az Obama-kormány külügyminisztereként dolgozott.

az est nem olyan régen, csupán hat éve hangzott el, ezt az incidenst nem biztos, hogy sokan fel tudnák még idézni – ott és akkor azonban, frissen a kijelentés után humoros tudott lenni az erre adott reakció, és konkrétumra tudott vonatkozni a vicc. Ha ma akarna arról mesélni akár Bődöcs, akár más humorista, milyen a kapcsolat az Egyesült Államok és Magyarország között, más esetet kellene választani, és más politikus neve szerepelne az anekdotában³⁰.

Ahogy már felvetődött, Oroszország elnöke is megjelenik a későbbiekben, azonban szinte az eddigiekkel ellentétes kontextusban. Vele kapcsolatban egy eljátszott beszélgetés-szituáció jelenik meg a színpadon, amiben Orbán Viktor segítséget kér Vlagyimir Putyintól, mondván, a humorista gúnyt űz belőle³¹ (Bődöcs [2016] 2021). A blokk végén elhangzanak a következő mondatok is, szintén az orosz államfőt imitálva: „Magyarok, lesz eurótok. Az lesz ráírva: rubel” (uo.). Ezzel a humorista abból csinál viccet, hogy Magyarország talán előbb lesz ismét orosz irányítás alatt, ezáltal pedig fogunk fizetni az ő pénznemükkel, minthogy bevezetik az eurót – az Unió fizetőeszközét, ahová immár 18 éve tartozunk.

Jelen párbeszédet azonban megelőzi egy blokk, amelyben Bődöcs különféle becenevekkel utal Orbán Viktorra. Mindegyik egy ismert politikai szereplő nevéből, és változatos kicsinyítő jelzőkből áll, ezek a teljesség igénye nélkül: „bonsai-Cézár”, „plüss-Pincohet”, „popcorn-Churchill”, „marcipán-Ceausescu”, „Lego-duce” (Bődöcs [2016] 2021). Fenti becenevek gúnynevek inkább, és beszédes képet festenek az ezekkel illetett politikusról; noha ismert történelmi személyekhez hasonlít, de ezeknek csupán a kicsinyített verziója, mintegy paródiája lehet. Sok közöttük ráadásul nem demokratikus módon jutott hatalomra, rezsimet épített ki vezetése alatt saját országában, vagy egyéb szörnyűségeket hajtott végre.

A blokk végén a humorista megjegyzi, hogy ezek után inkább ne menjen haza a közönség (Magyarországra), de ő sem fog (Bődöcs [2016] 2021). Ebben felfedezhetünk utalást arra, hogy a jelenleg fennálló kormány nem igazán szereti, ha viccelnek vele. Noha legtöbbször a diktatórikus államokra érvényes az a megállapítás, hogy nem szeretik és nem is tűrik el a vicceket (Szabó 2013), ahogyan erről már írtam, ez az állítás a konzervatív beállítottságú emberekre is érvényes – számukra a botlás, rossz döntés nem vicces, csupán elítélendő (Dagnes 2012:195-198).

³⁰ Például az, amikor 2020 novemberében Joe Biden, azóta beiktatott amerikai elnök Fehéroroszország és Lengyelország vezetőivel együtt gengszternek nevezte Orbán Viktort (melyre utóbbi azt reagálta, „személyes sértés minden magyarnak”) (Szily 2021).

³¹ Az orosz elnök ekkor tippet ad arra, hogyan lehet eltenni láb alól a kormánnyal kritikus humoristákat; bűvárkodásnak álcázott gyilkosságról esik szó (Bődöcs [2016] 2021).

Hasonlóságok

Annak ellenére, hogy a két humorista előadása között majdnem kerek harminc év különbség van, érdemes röviden megnézni a köztük fennálló (a műfajiságból adódóakon túli) hasonlóságokat, ugyanis ezek is árulkodhatnak a politikai humor általános jellemzőiről és annak időbeli változásáról.

Első és legfontosabb megállapítás lehet, hogy ez a fajta humor egy demokráciában is képes közéleti témákat feldolgozni, csak úgy, mint egy autokrata rendszerben. Az aktuális rendszer politikusainak megszólalásait, döntéseit mind a két humorista meg tudta jeleníteni, és az előadása szerves részévé tudta tenni.

Stílusbeli hasonlóságokat is felfedezhetünk, ha a humoristák beszédmódját vetjük össze; mindketten személyes hangnemben emlegetik a közszereplőket, becézgetik őket. Hasonló ugyanakkor az is, hogy ezeket a közszereplőket karikatúra-szerűen ábrázolják a színpadon, kiemelve sajátságos, személyes jellemzőiket³².

Mindkét humorista, annak ellenére, hogy aktualitásokról beszél, nagyobb időintervallumot ölel fel az estjében. Nagy Bandónál erre a szilveszteri kabaré jellege adhat magyarázatot, Bödőcsnél pedig az, hogy Londonban lépett fel; előbbi mintha egy egész év áttekintését szeretne volna nyújtani, utóbbi pedig az anyaország „híreit” vitte a szigetországba. Ezeken túl tudjuk, hogy mind Nagy Bandó András, mind pedig Bödőcs Tibor foglalkozik könyvírással. Ez a két tényező is csak ráerősít arra, amit az interjúban mindketten elmondtak; a humoristáknak a pillanatnyi nevetésen túl valami hosszabb távú, nagyobb hatásra is figyelnie kell (Bödöcs interjú 2022; Nagy Bandó interjú 2022).

Záró gondolatok

Szakedolgozatom középpontjában a magyarországi politikai humor és annak társadalomban betöltött szerepe állt, kiegészítve annak időhöz való viszonyával. A kérdéskört a területről íródott szakirodalom, két humorest elemzésével és az azok előadóival készített interjúk segítségével jártam körül.

A felvázolt humorelméletek és -funkciók megismerése segített megalapozni a témakört, és rávilágított arra, hogy a viccek mennyire változatos szerepet tudnak betölteni a társas

³² Erre lehet példa Bödőcs eljátszott párbeszéde az orosz elnök és Orbán Viktor között, Nagy Bandónál pedig a Bányász Rezsőre történő „betege vagyok” (Nagy Bandó [1987] 2018) utalás.

kommunikációban, és számos különféle helyzetben használhatók. A politikai humor sajátos jellemzőinek ismerete elengedhetetlen volt a műfaj megismeréséhez, és ahhoz, hogy a későbbiekben ezeket be tudjam azonosítani a humorestekben. A magyar áttekintés abban segített, hogy lássuk, a magyar politikai humor milyen múlttal rendelkezik, és milyen út vezetett el mostani helyzetéig.

A felhasznált szakirodalom és a humoristák válaszait összevetve azt kellett megállapítani, hogy a politikai humor időhöz való viszonya sokkal többet jelent annál, mint hogy a közélet aktuális történéseit használja fel, és azzal együtt változik. A kutatás alapján azt mondhatjuk, ahogyan a humor jelensége magában hordozza a paradoxont (Meyer 2000), úgy ez elmondható a politikai humorról is, az értelmezés egy másik szintjén. A politikai humor paradox jellegét az aktualitás és maradandóság egymás mellett létezése adja. Az pedig, hogy két eltérő korból származó humorest között hasonlóságokat és párhuzamokat lehet felfedezni, azt is mutatja, hogy a politikai humor rendelkezik időtől független tulajdonságokkal is, melyek mintegy sablonként szolgálnak.

A dolgozat elején megfogalmazott kérdésekre tehát megszülettek a válaszok. A politikai humor sosem állhat csupán kortárs elemekből; mindig tartalmaznia kell azokat a tanulságokat, melyeket a korábbi idők tapasztalataiból vonunk le. Nem tekinthetünk rá valamiféle állandóan változó, az aktualitásokhoz simuló dologként, mert ezáltal a lényegét veszítené el. Az pedig, hogy műfaja mindig frissnek és aktuálisnak hat, komoly odafigyelés és munka eredménye – mely mindig a humoristák környezetükre és közönségükre való érzékenységből fakad.

Hivatkozásjegyzék

- Barnóczki B. (2022. 01. 20.) Bődöcs Tibor videón üzen az úrból a választások tisztaságáról. *Telex*. URL: <https://telex.hu/valasztas-2022/2022/01/20/valasztas-2022-videokampany-videouzenet-valasztas-tisztasaga-szavazatszamlalas-szavazat-nagy-ervin-peterfy-bori-bodocs-tibor> (Letöltés: 2022. április 08.)
- Beeman, William O. (1999): Humor. *Journal of Linguistic Anthropology* 9(1): 103-106. URL: <https://www.jstor.org/stable/43102438?seq=1> (Letöltés: 2022. április 08.)
- Bieliczkyne et al. (1988): A magyar rádió 1956-tól. In: *Magyarország a XX. században. III. köt.: Kultúra, művészet, sport és szórakozás*. Kollega Tarsoly István (szerk.). Szekszárd: Babits, 406-453. Elérhető az interneten: <https://mek.oszk.hu/02100/02185/html/504.html> (Letöltés: 2021. április 08.)
- Bódi Lóránt (2018): Humor és vészkorszak. Viccek, karikatúrák a koalíciós időszakban (1945-1948). *Századvég Új folyam*(87): 109-125. Elérhető az interneten. URL: https://www.academia.edu/38395062/Humor_%C3%A9s_v%C3%A9szkorszak_Viccek_karikat%C3%BAr%C3%A1k_a_koal%C3%ADci%C3%B3s_id%C5%91szakban_1945_1948_ (Letöltés: 2022. április 08.)
- Bődöcs T. ([2016] 2021). *Bődöcs Londonban - A teljes önálló est (1. és 2. rész)*. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=68orNP6FxEg> (Letöltés: 2022. április 08.)
Leirat: https://docs.google.com/document/d/1XYHADfJBatqm5kTk07hikYWN7LsAdOm_5LiPAZ-umV4/edit?usp=sharing (Létrehozás: 2022. június 22.)
- Bődöcs T. (2022): Interjú. URL: <https://docs.google.com/document/d/1ACjOl99R5OGHpSRILKxkzCAhqKS5G3v893uRHooF9KY/edit?usp=sharing> (Létrehozás: 2022. június 22.)
- Brock, A. (2008): Humor, jokes, and irony versus mocking, gossip and black humor. In: *Handbook of Interpersonal Communication: Handbooks of Applied Linguistics, Vol. 2*. Gerd Antos és Eija Ventola (szerk.). Berlin: Mouton de Gruyter, 541–565.
- D. Tóth K. (Műsorvezető). [WMN Magazin] (2017): *DTK: Elviszlek magammal - Bődöcs Tibor (Évadpremier!)*. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=7oF9V4tezdQ> (Letöltés: 2022. április 08.)
- Dagnes, A. (2012): Being Funny and Being Right, Being Left and Being Right. In: *A Conservative Walks Into a Bar: The Politics of Political Humor*. London: Palgrave Macmillan, 165-207.

- Dr. Ékes I. (1997): Adózás, 1988-1996. Statisztikai Szemle 1997(Január): 45-57. URL: https://www.ksh.hu/statszemle_archive/all/1997/1997_01/1997_01_045.pdf (Letöltés: 2022. április 08.)
- Dr. Juhász I. (2019): Az adóreform és az azóta eltelt időszak – személyi jövedelemadó 1. *ado.hu*. URL: <https://ado.hu/ado/az-adoreform-es-az-azota-eltelt-idoszak-szemelyi-jovedelemado-1/> (Letöltés: 2022. április 08.)
- Dr. Papp A. (2017): Mikor az utazás törvényes jogunk lett. *kanizsaujsag.hu*. URL: <https://kanizsaujsag.hu/hir/201710/mikor-az-utazas-torvenyes-jogunk-lelt> (Letöltés: 2022. április 08.)
- Dr. Szentandrassy J. (é.n.): AIDS (története). *vervetel.radiodental.hu*. URL: <https://vervetel.radiodental.hu/aids-tortenete/> (Letöltés: 2022. április 08.)
- Előd F. és Janecsó K. (2021): A gyerekeket nem védi, a gyakorlatban nem tartható be, az EU-t felbőszíti a meglelles törvénymódosítás. *Telex*. URL: <https://telex.hu/belfold/2021/06/29/melegellenesse-tett-pedofiltorveny-gyorstalpalo> (Letöltés: 2022. április 08.)
- Föld S. P. (1984): Komikum és közélet. *Ifjúsági Szemle* 4(4): 46-56. Elérhető az interneten. URL: https://adt.arcanum.com/hu/view/IfjusagiSzemle_1984/?pg=395&layout=s (Letöltés: 2022. április 08.)
- Glózer R. (é.n.): A diskurzuselemzés módja és értelme. *Elte.hu*. http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszett/mmi.elte.hu/szabadbolcseszett/index8dbc.html?option=com_tanelem&id_tanelem=841&tip=0 (Letöltés: 2022. április 08.)
- Gulyás M. (Műsorvezető) (2021): Bödőcs: Orbán Viktorak köszönhetem a művészi szabadságom | A teljes interjú hazánk elsőszámú humoristájával [Podcast adás] In: *Partizán*. Spotify. <https://open.spotify.com/episode/0mBhsgj0REM9ta5SgiG86V?si=-SjkhfjxT36nWix1LRvoDA> (Letöltés: 2022. április 08.)
- Haszán Z. (2015): Itt vannak a kérdések a bevándorlásról, amiket a kormány egymilliárdért küld ki Önnek. *444*. URL: <https://444.hu/2015/04/24/itt-vannak-a-kerdesek-a-bevandorlasrol-amiket-a-kormany-egymilliardert-kuld-ki-onnek> (Letöltés: 2022. április 08.)
- Herczeg M. és Plankó G. (2017): Bödőcs Tibor: „A máj nem örök”. *444*. URL: <https://444.hu/2017/08/30/bodocstibiatya> (Letöltés: 2022. április 08.)
- Hidasi J. (2013): Gender és humor. In: *Sokszínű humor: A III. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai*. Vargha et al. (szerk). Budapest: Tinta, 140-146. Elérhető az interneten. URL: <https://www.szaktars.hu/tinta/view/vargha-katali-et-al-szerk->

sokszinu-humor-a-iii-magyar-interdiszciplinaris-humorkonferencia-eloadasai-2013/?pg=141&layout=s (Letöltés: 2022. április 08.)

Karlaki O. (2008): Autó-mobil? Személygépkocsi-használat a Kádár-korban. *Múltunk* 2008(3): 84-97. Elérhető az interneten: <https://epa.oszk.hu/00900/00995/00015/pdf/karlakio08-3.pdf> (Letöltés: 2022. április 08.)

Lampland, M. és Nadkarni, M. (2016): “What Happened to Jokes?”: The Shifting Landscape of Humor in Hungary. *East European Politics and Societies and Cultures* 30(2): 449-471. Elérhető az interneten. URL: https://sociology.ucsd.edu/_files/people/lampland/jokes.pdf (Letöltés: 2022. április 08.)

Lukács M. (1978): Szabály és kivétel a „szesztilalomban”. *Népszava* 106(11): 4. Elérhető az interneten. URL: https://adt.arcanum.com/hu/view/Nepszava_1978_01/?pg=115&layout=s (Letöltés: 2022. április 08.)

Meyer, John C. (2000): Humor as a Double-Edged Sword: Four Functions of Humor in Communication. *Communication Theory* 10(3): 310-331. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.466.1116&rep=rep1&type=pdf> (Letöltés: 2022. április 08.)

Meyer, John C. (2015): Understanding Humor through Communication: Why Be Funny, Anyway? London: Lexington Books.

Mintz, Lawrence E. (1985): Standup Comedy as Social and Cultural Mediation. *American Humor* [Különleges kiadás]. *American Quarterly* 37(1): 71-80. Elérhető az interneten. URL: <https://www.jstor.org/stable/2712763?seq=1> (Letöltés: 2022. április 08.)

Mitrovits M. (2013): Magyarország – a legvidámabb barakk?. In *Kérdések és válaszok a Kádár-korról*. Takács Róbert (szerk.). Budapest: Napvilág, 30-31. Elérhető az interneten. URL: <https://www.szaktars.hu/napvilag/view/takacs-robert-szerk-kerdesek-es-valaszok-a-kadar-korrol-2013/?pg=31&layout=s> (Letöltés: 2022. április 08.)

Nagy Bandó A. [sunsunny sunsunnyphoto] ([1987] 2018): *Nagy Bandó András 1987 szilveszter*. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=CNppm-5m82o> (Letöltés: 2022. április 08.)

Leirat: <https://docs.google.com/document/d/1IdfrSptnSSvR7XZC4FTSWAk-6kWfuWO05CmIenyIp5g/edit?usp=sharing> (Létrehozás: 2022. június 22.)

Nagy Bandó A. (2022): Interjú.

- URL:https://docs.google.com/document/d/1HedVGx-vs8BDNLwkO8EzN4SuorsXrMjp5Ze_RpFS7Nw/edit?usp=sharing (Létrehozás: 2022. június 22.)
- Nagy J. (2022) Nagy Bandó András: Péter, ha összekapod magad, te leszel Magyarország következő miniszterelnöke. *24.hu*. URL: <https://24.hu/belfold/2022/02/07/nagy-bando-andras-csatater-hodmezovasarhely-nagyinterju-mzp/> (Letöltés: 2022. április 08.)
- Nava.hu. URL: https://nava.hu/id/02825_1997/ (Letöltés: 2022. április 08.)
- Nemesi A. L. (2013): „A nagy vörös óriás föl fog robbanni”: Az implikátúrák mint a politikai humor kellékei Hofi Géza szilveszteri műsoraiban. In: *Sokszínű humor: A III. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai*. Vargha et al. (szerk.). Budapest: Tinta, 35-49. Elérhető az interneten. URL: <https://www.szaktars.hu/tinta/view/vargha-katali-et-al-szerk-sokszinu-humor-a-iii-magyar-interdiszciplinaris-humorkonferencia-eloadasai-2013/?pg=36&layout=s> (Letöltés: 2022. április 08.)
- Népszava (2017): Tények az uniós kvótarendszerről. URL: https://nepszava.hu/1136002_tenyek-az-unios-kvotarendszerrol (Letöltés: 2022. április 08.)
- P. Szilczl D. (2018): Bevezetés a kritikai diskurzuselemzésbe. *Jel-Kép* 2018(3): 3-26. URL: https://communicatio.hu/jelkep/2018/3/JelKep_2018_3_P_Szilczl_Dora.pdf (Letöltés: 2022. április 08.)
- Panyi Sz. (2016): Bill Clinton: Magyarország úgy döntött, Putyin-féle diktatúrát akar. *Index*. URL: https://index.hu/kulfold/usa/feher_haz/2016/05/16/bill_clinton_magyarorszag_ugy_do ntott_putyin-fele_diktaturat_akar/ (Letöltés: 2022. április 08.)
- Pathalia.hu (é.n.) A stand-up comedy története Magyarországon. URL: <https://pathalia.hu/magazin/dumaszhaz-humorista-stand-up-comedy/> (Letöltés: 2022. április 08.)
- Peifer, Jason T. (2012): Can We Be Funny? The Social Responsibility of Political Humor. *Journal of Mass Media Ethics: Exploring Questions of Media Morality*. 27(4): 263-276. Elérhető az interneten. URL: https://www.academia.edu/12649944/Can_We_Be_Funny_The_Social_Responsibility_of_Political_Humor (Letöltés: 2022. április 08.)
- Presshelsinki (2020): November 19.: Gorbacsov és Reagan első csúcstalálkozója (1985). 444. URL: <https://helsinkifigyelo.444.hu/2020/11/19/november-19-gorbacsov-es-reagan-elso-csucstalalkozoja-1985> (Letöltés: 2022. április 08.)

- Sándor Zs. (2019): A nép hangja – Hofi Géza, a proli, a bohóc és a filozófus. *168.hu*. URL: <https://168.hu/kultura/hofi-geza-humor-tarsadalom-magyarorszag-szocializmus-179669> (Letöltés: 2022. április 08.)
- Scheel, T. (2017): Definitions, Theories, and Measurement of Humor. In *Humor at Work in Teams, Leadership, Negotiationss, Learning and Health*. Stefan Einarson (szerk). Cham: Springer, 9–24.
- Séra L. (1980): A nevetés és humor irodalmi és filozófiai elméletei. In: *A nevetés és a humor pszichológiája*. Budapest: Akadémia, 45-61. Elérhető az interneten. URL: <https://www.szaktars.hu/akademiai/view/sera-laszlo-a-nevetes-es-a-humor-pszichologiaja-1980/?pg=46&layout=s> (Letöltés: 2022. április 08.)
- Séra L. (2009): A politikai karikatúrák humoros és retorikai elemei. *Apertúra*. URL: <https://www.apertura.hu/2009/nyar/sera/> (Letöltés: 2022. április 08.)
- Simon H. D. (2015): Milyen volt melegnek lenni a Kádár-korszakban?. *HVG*. URL: https://hvg.hu/plazs/20150628_Milyen_volt_melegnek_lenni_a_Kadarkorsza (Letöltés: 2022. április 08.)
- Sipos B. (2010): A politikai média parttalan világa. In: *Média és demokrácia Magyarországon: A politikai média jelenkortörténete*. Budapest: Napvilág, 40-77. Elérhető az interneten. URL: <https://www.szaktars.hu/napvilag/view/sipos-balazs-media-es-demokracia-magyarorszagon-a-politikai-media-jelenkor-tortenete-2010/?pg=41&layout=s> (Letöltés: 2022. április 08.)
- Szabó I. (2013): A politika és a humor. In *Láthatatlan történelem*. Budapest: L'Harmattan, 40-55. Elérhető az interneten. URL: <https://www.szaktars.hu/harmattan/view/lathatatlan-tortenelem-politikai-anekdotak-1942-2012/?pg=41&layout=s> (Letöltés: 2022. április 08.)
- Szalma Baksy F. és Iván-Nagy Sz. (2021): Völner Pál lemondott államtitkári posztjáról, miután hivatali vesztegetéssel gyanúsították meg. *Telex*. URL: <https://telex.hu/belfold/2021/12/07/volner-pal-lemondas-fidesz-igazsagugyi-allamtitkar-parlamenti-kepviselo-legjobb-ugyeszseg-hivatali-vesztegetes> (Letöltés: 2022. április 08.)
- Szilágyi-Gál M. (2018): A vicc nyelvétől a politikai kabaréig. In: *A félreértés esélyei: Filozófiai, politikaelmélet és retorikai írások*. Budapest: Gondolat, 97-103. Elérhető az interneten. URL: <https://www.szaktars.hu/gondolat/view/szilagyi-gal-mihaly-a-felreertes-eselyei-filozofiai-politikaelméleti-es-retorikai-irasok-2018/?pg=98&layout=s> (Letöltés: 2022. április 08.)

- Szily L. (2021): A mindennapi élet szintjén lehagytuk a Nyugatot - mondta Orbán az amerikai sztártévésnek. 444. URL: <https://444.hu/2021/08/06/a-mindennapi-élet-szintjén-lehagytuk-a-nyugatot-mondta-orban-az-amerikai-sztartevésnek> (Letöltés: 2022. április 08.)
- Színház.hu (2013): „A humor arra való, hogy felülemelkedjünk” – Interjú Bödőcs Tiborral. *Színház.hu*. 2013. december 5. URL: <https://web.archive.org/web/20160309152653/http://szinhaz.hu/kabare/54583-a-humor-arra-valo-hogy-felulemelkedjunk-interju-bodocs-tiborral> (Letöltés: 2022. április 08.)
- Takács R. (2013): Hány évet kellett várni a Merkurnál?. In *Kérdések és válaszok a Kádár-korról*. Takács Róbert (szerk.). Budapest: Napvilág, 180-183. Elérhető az interneten. URL: <https://www.szaktars.hu/napvilag/view/takacs-robert-szerk-kerdesek-es-valaszok-a-kadar-korrol-2013/?pg=181&layout=s> (Letöltés: 2022. április 08.)
- Takács R. (2013): Mennyi adót kellett fizetni?. In *Kérdések és válaszok a Kádár-korról*. Takács Róbert (szerk.). Budapest: Napvilág, 102-104. Elérhető az interneten. URL: <https://www.szaktars.hu/napvilag/view/takacs-robert-szerk-kerdesek-es-valaszok-a-kadar-korrol-2013/?pg=103&layout=s> (Letöltés: 2022. április 08.)
- Tóth Sz. T. (Műsorvezető). (2022). #046 Litkai Gergely – Egy gyilkos poén és a Dumaszínház története [Podcast adás]. In: *Az élet meg minden*. Spotify. <https://open.spotify.com/episode/0FfCmCxokDIlp8vGu3IgWi?si=80ea7b4563f043da> (Letöltés: 2022. április 08.)
- Tóth-Péter V. (2018): Amikor a külföldi utazás nem jog volt, hanem kiváltság. *mnl.hu*. URL: https://mnl.gov.hu/mnl/keml/hirek/amikor_a_kulfoldi_utazas_nem_jog_volt_hanem_kivaltság (Letöltés: 2022. április 08.)
- TSZA (2008): 1998: elhelyezik az új Nemzeti Színház alapkövét. *Index*. URL: https://index.hu/belfold/tegnapiujsag/2008/03/28/1998_elhelyezik_az_uj_nemzeti_szinhaz_alapkovet/ (Letöltés: 2022. április 08.)
- Ugrai I. (2016): Médiakabaré. *Színház* 49(4): 4-8. Elérhető az interneten. URL: <https://szinhaz.net/2016/05/16/ugrai-istvan-mediakabare/> (Letöltés: 2022. április 08.)
- Young, Dannagal G. ([2014] 2017, frissítve: 2018 január 11.): Theories and Effects of Political Humor: Discounting Cues, Gateways, and the Impact of Incongruities. In: *The Oxford Handbook of Political Communication*. Kate Kenski és Kathleen Hall Jamieson (szerk.). 871-884. URL:

<https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199793471.001.0001/oxfordhb-9780199793471-e-29> (Letöltés: 2022. április 08.)

Zsigmond Gy. (2008): Az 1998-as év magyar (közéleti) politikai viccei Romániában és Magyarországon. In: *Ezerarcú humor: Az I. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai*. Daczi et al. (szerk.). Budapest: Tinta, 37-43. Elérhető az interneten. URL: <https://www.szaktars.hu/tinta/view/daczi-margit-et-al-szerk-ezerarcu-humor-2008/?pg=38&layout=s> (Letöltés: 2022. április 08.)